

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Maria Björk

Vittnespsykologi och svensk
rättstillämpning
- betydelse och användning

Examensarbete
20 poäng

Handledare:
Professor Per Ole Träskman

Straffrätt

Ht 2002

Innehåll

FÖRKORTNINGAR	2
1 INLEDNING	3
1.1 Syfte och avgränsning	3
1.2 Material och metod	4
1.3 Disposition	4
2 ALLMÄNT OM SAKKUNNIG	6
2.1 Offentlig sakkunnig	6
2.2 Privat sakkunnig	7
2.3 Sakkunnigt vittne	7
2.4 Sammanfattning	7
3 RÄTTSPSYKOLOGI	9
3.1 Vittnespsykologins framväxt	9
3.1.1 Utvecklingen utomlands	10
3.1.2 Utvecklingen i Sverige	11
3.2 Definition av begreppet vittnespsykologi	11
3.2.1 Ögonvittnen	13
3.2.1.1 Påverkansfaktorer	13
3.2.1.1.1 Inkodningsfasen	13
3.2.1.1.2 Lagringsfasen	14
3.2.1.1.3 Återerindringsfasen	14
3.2.2 Öronvittnen	17
3.2.2.1 Påverkansfaktorer	17
3.2.2.1.1 Situationsspecifika faktorer	17
3.2.2.1.2 Röstspecifika faktorer	17
3.2.2.1.3 Vittnespecifika faktorer	17
3.2.2.1.4 Återgivning och igenkänning	18
3.2.3 Barns utsagor	18
3.2.3.1 Påverkansfaktorer	18
3.3 Sammanfattning	19
4 VITNESPSYKOLOGI OCH JURIDIK	21
4.1 Vittnespsykologiska uppdrag	21
4.2 Vittnespsykologiska svårigheter och problem	22
4.2.1 Trankells modell	22

4.2.1.1	Trankells modell och juridisk bevisprövning	24
4.2.1.2	Trankells modell och huvudprinciperna för den svenska rättegångsordningen	26
4.2.1.2.1	Huvudprinciperna för den svenska rättegångsordningen	26
4.2.1.2.2	Vittnespsykologens kompletterande arbete som bevis	27
4.3	Sammanfattning	31
5	VITTNESPSYKOLOGINS FRAMVÄXT SOM SÄRSKILD DISCIPLIN	33
5.1	RH 1989 s.310	33
5.1.1	Lisbeth Palmes version	33
5.1.2	Tingsrättens bedömning	34
5.1.3	Hovrättens bedömning	36
5.1.4	Kommentarer angående rättsfallet	39
5.1.5	Egna synpunkter	41
5.2	NJA 1992 s.446	43
5.2.1	Målsägandes och tilltalades versioner	43
5.2.2	Tingsrättens bedömning	44
5.2.3	Hovrättens bedömning	45
5.2.4	Högsta Domstolens bedömning	48
5.2.5	Kommentarer angående rättsfallet	50
5.2.6	Egna synpunkter	52
6	ANALYS: VITTNESPSYKOLOGIN – ETT HJÄLPMEDEL	56
7	SLUTSATSER	57
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	59
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	62

Förkortningar

HD	Högsta Domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv
RB	Rättegångsbalken
RH	Rättsfall från hovrätt
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

För att en fällande dom skall kunna meddelas krävs det att det är ställt utom rimligt tvivel att den åtalade begått de gärningar som åklagaren lagt honom eller henne till last. I brottmål är det ofta muntlig bevisning som domstolen skall ta ställning till.¹ Det kan därför vara av intresse att studera felkällor och metoder när det gäller den muntliga bevisningen.

1.1 Syfte och avgränsning

Syftet med denna uppsats är att åskådliggöra vittnespsykologins betydelse för den svenska rättstillämpningen. Som utgångspunkt har följande frågor ställts:

- När kan det bli aktuellt för domstolen att anlita en psykologiskt sakkunnig? Kan ena parten utse sådan sakkunnig?
- Till vilket psykologiskt delområde hör vittnespsykologin? Hur har vittnespsykologin historiskt sett växt fram? Finns det någon definition av begreppet vittnespsykologi? Vilka psykologiska begrepp är centrala för förståelsen av vad vittnespsykologi innebär? Har det genomförts några vittnespsykologiska studier?
- Har det framförts några åsikter i den allmänna debatten angående när vittnespsykologisk expertis bör anlitas? Hur kan det vittnespsykologiska uppdraget utformas och genomföras ur juridisk synvinkel? Hur förhåller sig det vittnespsykologiska arbetet till den juridiska bevisprövningen och huvudprinciperna för den svenska rättegångsordningen? Har HD uttalat sig angående hur psykologisk expertis kan användas i domstolarna? Hur förhåller sig det eventuella domstolsavgörandet till de åsikter som finns till hands i det föreliggande materialet?

Det är ingen överdrift att påstå att det finns en mängd åsikter om vittnespsykologi och uppsatsen har för avsikt att åskådliggöra en del av denna mångfald. Begränsningar har skett också på andra sätt. Avsikten har till exempel inte varit att utförligt redogöra för öronvittnen och barns utsagor eller den debatt som förts på 80-talet i Sverige angående vittnespsykologin. Uppsatsen är avgränsad till det svenska rättsområdet men berör utländska förhållanden då det är fråga om att belysa den svenska utvecklingen. En kort historisk återblick ges således med tanke på detta förhållningssätt. Vidare tar uppsatsen upp brottmål och utsagor som har avgetts frivilligt. En del forskning som har genomförts i såväl Sverige som utlandet har lyfts fram. Författaren till uppsatsen har funderat över huruvida de undersökningar som gjorts utomlands även kan ha relevans för denna uppsats som åskådliggör vittnespsykologins betydelse för det svenska rättegångsförfarandet. Enligt

---

¹ Astrid Holgerson, Fakta i målet - vittnespsykologins bidrag vid bedömning av sakfrågan i enskilda rättsfall, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet 1990, Akademityck AB, Edsbruk 1990, s. 50.

referenslitteraturen verkar de resultat som presenterats i de utländska studierna även kunna åberopas på svenska förhållanden.²

1.2 Material och metod

Vittnespsykologi behandlas i böcker, artiklar och rättsfall. Främst har böcker och artiklar varit utgångspunkten för uppsatsen. En bok som varit av stor betydelse när det gäller psykologisk kunskap är "Vittnespsykologi" skriven av Pär Anders Granhag, docent i psykologi. Granhag beskriver och förklarar på ett lättfattligt sätt den vittnespsykologiska problematiken. Boken belyser samtidigt ett brett informationsfält. Av betydelse för bland annat framtagning av vittnespsykologisk bakgrundsinformation har Astrid Holgersons doktorsavhandling "Fakta i målet" varit. Artiklar som varit aktuella för uppsatsen har främst speglat olika åsiktsyttringar. Christian Diesens artikel "Bevisvärdering och vittnespsykologisk utsageanalys" samt Henrik Edelstams "'Fakta i målet'? – Några reflektioner med anledning av en avhandling i vittnespsykologi" har flitigt använts för att analysera förhållandet mellan vittnespsykologi och juridik. Det finns en mängd rättsfall som berör vittnespsykologi. Denna rapport behandlar och analyserar RH 1989 s.310 och NJA 1992 s.446, vilka är två mycket intressanta rättsfall.

Uppsatsen är både deskriptiv och analyserande då den illustrerar innebörden av begreppet vittnespsykologi och vilka åsikter som kretsat kring användningen av vittnespsykologi. Eftersom uppsatsen rör sig mellan två discipliner torde det inte vara fel att redogöra för den psykologiska aspekten. Det får anses att uppsatsen också har ett informativt och undervisande värde.

1.3 Disposition

Uppsatsen inleds med en kort redogörelse för tillfällena då det kan bli aktuellt att anlita sakkunnig i rättegångsförfarandet, vilket kan rubriceras som den juridiska aspekten. Detta behandlas i kapitel 2. Den psykologiska aspekten belyses i kapitel 3. Vittnespsykologins framväxt illustreras kort. Utveckling i Tyskland får betydande utrymme på grund av dess inverkan på den svenska utvecklingen. Vittnespsykologin definieras och en del psykologiska begrepp förklaras. Viss forskning presenteras. I kapitel 4 integreras den juridiska aspekten med den psykologiska. Uppfattningar om och när en vittnespsykolog bör anlitas illustreras, liksom hur det vittnespsykologiska uppdraget kan utformas. Trankells modell presenteras, vilken läsaren kan känna igen i domstolsavgöranden. Modellen jämförs med den juridiska bevisprövningen och huvudprinciperna för den svenska rättegångsordningen. Efter kapitel 2, 3 och 4 ges sammanfattningar vilka syftar till att underlätta förståelsen för ämnet. För att ge en inblick i vad som konkret händer när vittnespsykologi vävs in i det juridiska arbetet och för att illustrera vad som framhållits i uppsatsen redogörs i kapitel 5 för två rättsfall, RH 1989 s.310 samt NJA 1992 s.446. Det första fallet rör mordet

---

² Pär Anders Granhag, Vittnespsykologi, Studentlitteratur, Lund 2001, s. 53.

på Olof Palme och det andra målet handlar om sexuella övergrepp av underårig. Palmemålet är intressant sett ur många olika synvinklar, bland annat som ett mycket uppmärksammat fall. HD gör i NJA 1992 s.446, förutom en beaktansvärd bedömning, några allmänna uttalanden om användningen av vittnespsykologisk expertis i domstolarna. Dessa uttalanden har jämförts med de åsikter som kommit till uttryck i källmaterialet. Författaren till uppsatsen analyserar de båda rättsfallen, vilket ger anledning till synpunkter och reflektioner. Avslutningsvis presenteras i kapitel 7 svaren på de frågor som uppställts i inledningen.

2 Allmänt om sakkunnig

Domstolen skall vid värdering av bevisningen i ett mål ex officio använda sig av erfarenhetssatser. Domaren kan härvidlag gå tillbaka till sitt privata vetande men kan även använda sig av specialkunskaper som erhålls genom sakkunnig (40 kap. RB). Anlitandet av sakkunnig betraktas som bevismedel och genom att experten äger specialistkunskap får rätten tillgång till dessa erfarenhetssatser. Den sakkunnige kan tillföra nya omständigheter till processmaterialet, men om dessa är av den karaktären att de kan betraktas som rättsfaktum med åberopsbörd måste någon av parterna åberopa omständigheterna för att domstolen skall kunna beakta dem som rättsfaktum. Rätten prövar fritt sanningshalten i den sakkunniges utlåtande och genom detta förfarande sker bevisvärderingen två gånger, både av den sakkunnige och av rätten. Den sakkunniges utlåtande har samma vikt vid bedömningen som övriga vittnesmål. Råder det tvekan kring utlåtandet kan ytterligare sakkunnig konsulteras. Inom vittnespsykologin har det inte formulerats några naturlagar utan den sakkunnige avger endast sannolikhetsbedömningar. Detta utgör dock inget hinder för att anlita experten även fast rättens ledamöter redan besitter viss kunskap inom området. Den sakkunnige utses antingen av rätten och är då offentlig sakkunnig eller av part som privat sakkunnig.³

2.1 Offentlig sakkunnig

När rätten skall utse en sakkunnig bör den dessförinnan samråda med parterna. Det är inget som hindrar att någon av parterna framställer yrkande om vem som skall vara sakkunnig. Även när det gäller antalet sakkunniga och vem som skall utses som sakkunnig bör rätten vara lyhörd för parternas önskemål. (40 kap. 3 § RB) Oftast utses endast en sakkunnig. Visar det sig senare under förfarandets gång att fler utåtanden krävs kan flera sakkunniga anlitas. Expertens kan antingen vara en privatperson eller en institution. (40 kap. 1 § RB) Den sakkunnige skall vara ojävig (40 kap. 2 § RB) och får inte vara nära släkt med parten eller ekonomiskt bunden till denne. Expertens skall äga kännedom om aktuellt processmaterial och skall ha möjlighet att utreda detta. Partena skall i god tid innan huvudförhandlingen få tillgång till den sakkunniges utlåtande. Expertens bör avlägga ett skriftligt utlåtande (40 kap. 7 § RB) men denne kan även höras i rätten vid huvudförhandlingen. Genom att den sakkunnige hörs i rätten vinnns två fördelar. För det första kan parternas ombud korsförhöra experten och den sakkunnige får ställa frågor till parter och vittnen. För det andra får experten vid ett muntligt framträdande i rätten avlägga sakkunniged. (40 kap. 9 § RB) Är utlåtandet oriktigt utgår straffansvar vid uppsåt. Frågan om vem som skall utges ersättning till den sakkunnige fastslås i domen. Ett privat rättssubjekt är inte skyldigt att verka som sakkunnig, men åtar sig någon ett uppdrag föreligger

---

³ Per Olof Ekelöf, Robert Boman, Rättegång IV, Upplaga 6, Norstedts Juridik, Stockholm 1992, Graphic Systems, Göteborg 1995, s. 225ff.

en plikt att fullfölja detta. De sanktioner som kan komma att aktualiseras liknar de som gäller för vittnen. Vitesföreläggande bör dock inte användas i dessa sammanhang eftersom ett framtvingat utlåtande kan vara mindre tillförlitligt. I stället bör rätten vid en sådan situation förordna om en ny sakkunnig.⁴

2.2 Privat sakkunnig

Privat sakkunnig kan avge skriftligt utlåtande. (40 kap. 19 § RB) Denna typ av sakkunnig betraktas som vanligt vittne och avlägger därmed vittnesed, vilket gör att de omdömen som ges inte kan leda till straffansvar. Den privata experten får vittnesersättning från rätten och resten av arvodet ersätts med betalning från den anlåtande parten. Har emellertid utlåtandet gagnat utredningen kan arvodet bli en ersättningsgill rättegångskostnad. Privat sakkunnig kan anses mindre opartisk än en offentlig sakkunnig. Har dock båda parterna var sin sakkunnig kan rätten höra de båda experterna mot varandra och därmed förenkla bedömningen av sanningshalten.⁵

2.3 Sakkunnigt vittne

För en privat sakkunnig tillämpas till viss del andra bestämmelser än för vittnen.⁶ Det är av intresse att belysa vilken ställning en dylik person har i rätten, är det fråga om en privat sakkunnig eller ett sakkunnigt vittne? En expert som anses vara ett sakkunnigt vittne har gjort vissa iakttagelser i ett tidigare skeende som denne sedan skall återge inför rätten. Personen kan i detta fall inte ersättas av någon annan fackman. Genom att själva återgivandet inte kräver särskild arbetsprestation hörs personen som vittne. Men de observationer som gjorts kunde inte ha realiserats utan särskild fackkunskap. Juridiskt sett behandlas en expert med denna typ av uppdrag som ett vittne. Det sakkunniga vittnet kan inte vägra att vara rätten tillhanda men är endast skyldig att uttala sig om fakta. Med fakta avses iakttagelser och reflektioner. Skulle exempelvis det sakkunniga vittnet uppmanas redogöra för den åsikt som för dagen görs gällande om de tidigare iakttagelserna kan denne avstå att uttala sig om detta, eftersom det inte är fråga om ett sakkunnigförordnande.⁷

2.4 Sammanfattning

Domstolen skall vid värdering av bevisningen i ett mål ex officio använda sig av erfarenhetssatser. Domaren kan härvidlag benyttiga sig av de specialkunskaper som presenterats av den sakkunnige. Experten kan utses av rätten och är då offentlig sakkunnig eller av part som privat sakkunnig. När en expert framträder som ett sakkunnigt vittne (genom att denne med stöd

---

⁴ Ekelöf, Rättegång IV, a.a. s. 230ff.

⁵ Ekelöf, Rättegång IV, a.a. s. 233ff.

⁶ Enligt 40 kap. 19 § RB är reglerna i 40 kap. 7 §, 8 § samt 19 § 2 st. RB specifika för privat sakkunnig.

⁷ Ekelöf, Rättegång IV, a.a. s. 236ff.

av sin fackkunskap har gjort vissa iakttagelser i ett tidigare skeende och skall återge dessa under rättegången) betraktas denna expert, juridiskt sett, som ett vittne.

3 Rättspsykologi

Forensisk psykologi är en ”gren av psykologin som sätter in psykologisk kunskap i juridiska och kriminologiska sammanhang”.⁸ Ordet forensisk kommer från latinets forum vilket kan översättas med torg eller rättskipningsplats. I stället för termen forensisk psykologi kan ordet rättspsykologi användas. Även om rättspsykologin funnits tillgänglig under en längre tid har den på senare år utvecklats betydligt. Rättspsykologin består av ett antal delområden. Bland dessa kan nämnas lögnens psykologi, juridiskt beslutsfattande, bekännelsens psykologi och förhørsstrategi samt vittnespsykologi.⁹

För att domstolen skall ha möjlighet att fatta de rätta besluten erfordras tillgång till fullständiga och tillförlitliga vittnesmål. Vid brottmål är det många gånger vittnets utsaga som är avgörande för målets utgång. Vittnesutsagor kan leda till att utredningen leds åt ett visst håll och juridiska beslut tas på denna grund. Emellertid kan utsagorna vara bristfälliga genom att det exempelvis saknas viss information eller att felaktig information lämnats. Konsekvensen blir att oskyldiga blir föremål för rättskipningssystemet och döms för brott som de inte begått. Bristerna kan anses vara den individuellt mest frekventa orsaken till att oskyldiga döms.¹⁰

3.1 Vittnespsykologins framväxt

Vittnespsykologiska studier började genomföras redan för cirka hundra år sedan men har ökat i intresse från 70-talet och framåt. Numera publiceras en stor mängd artiklar och böcker i ämnet varje år.¹¹ I Sverige har det sedan 80-talet pågått en het debatt angående vittnespsykologin. Diskussionen har bland annat rört sexuella övergrepp mot barn. En del psykologer som anlitas som sakkunniga har kritiserats för att inte vara lämpliga för uppdraget.

---

⁸ Henry Egidius, *Psykologilexikon*, Natur och Kultur, Stockholm 1994, AB Fälth's tryckeri, Värnamo 1994, s. 161.

⁹ Granhag, a.a. s. 7ff.

¹⁰ Granhag a.a. s.13. Författaren till uppsatsen anser att det kan ifrågasättas om det stämmer att utsagornas bristfällighet ensamt svarar för den mest frekventa orsaken till att oskyldiga döms. Granhag har i sammanhanget hänvisat till en artikel i tidskriften *The American Psychologist* (Gary L. Wells, *What Do We Know About Eyewitness Identification?*, *The American Psychologist*, 48, 1993, s. 554). Det verkar som om hänvisningen fokuserar på undersökningar gjorda utomlands till vilka det fogats en del förbehåll. Någon liknande undersökning har enligt vad som kunnat utrönas troligtvis inte gjorts i Sverige. Däremot har det funnits intresse för att närmare granska huruvida de sakkunnigas utlåtanden medfört att oskyldiga dömts för brott de inte begått. Astrid Holgersson, författare till ”Fakta i målet” (Holgerson, a.a. s.1f), önskade dels klarlägga i vilken omfattning psykologiskt sakkunniga anlätades i rättskipningsförfarandet dels vilka rättssäkerhetsrisker som var förknippade med tillvägagångssättet. Undersökningen kunde dock inte genomföras bland annat på grund av att problem uppstod när Holgersson skulle spåra de sakkunniga vid den systematiska datainsamlingen.

¹¹ Granhag, a.a. s. 13.

Grogrunden för denna kritik skulle kunna härledas till att utbildningen är vinklad med stark betoning på barnets situation. Psykologer med denna inriktning har följaktligen inte kompetensen att verka som vittnespsykologer.¹²

3.1.1 Utvecklingen utomlands

I början av 1900-talet utkom de första vetenskapliga arbetena som endast behandlade vittnespsykologiska frågeställningar.¹³ Till dessa hör den franske psykologen¹⁴ Alfred Binets alster "La Suggestibilité" och William Sterns artikel "Zur Psychologie der Aussage" i Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft.¹⁵ Binet framför önskemål om att en praktiskt orienterad vetenskapsgren bör anordnas för undersökningar av vittnesutsagors tillförlitlighet.¹⁶ Stern, som var tysk filosof och psykolog, producerade verk som blev av stor betydelse för vittnespsykologins framväxt. Sterns verksamhet inspirerade till experimentell forskning vad gäller personers förmåga att återge händelser som de varit med om och effekterna av utfrågningsteknik. Forskningen avslöjade att ögonvittens uppgifter i hög grad är otillförlitliga. Stern förespråkade att psykologiskt sakkunniga bör användas av domstolarna och erhöll för egen del en sådan uppgift 1903.¹⁷

I Tyskland var det fram till första världskriget sällsynt att psykologiskt sakkunniga anlätades av domstolarna. På 1920-talet ökade dock denna expertmedverkan och den vetenskapliga basen var den forskning som bedrivits i början av århundradet. Men de muntliga utsagorna ansågs vara en osäker informationskälla. De tyska psykologerna intresserade sig för differentiell psykologi och trovärdighetsbedömningar. Ålder och kön utgjorde viktiga faktorer i avgörandet om personens trovärdighet. Synsättet var dock inte empiriskt förankrat. Barn och kvinnor ansågs generellt vara otillförlitliga vittnen. Barn var lättpåverkade och kvinnor var förljugna och intressebundna. Det är svårt att avgöra hur domstolarna hanterade den resurs och kompetens de psykologiskt sakkunniga tillhandahöll. Metodproblem vad gäller hanteringen av generell psykologisk kunskap i enskilda rättsfall befaras, vilket kunde resultera i rättssäkerhetsproblem. Från 1930 och framåt förändrades hanteringen av utsagepsykologin från att intressera sig för personens individuella egenskaper samt trovärdighet till att inriktas på den konkreta utsagans egenskaper och tillförlitlighet. Denna utveckling konkretiserades i en teori, Undeutsch teori, som grundade sig på empiriska studier av rättsfall, främst när ord stod mot ord. Utsagorna studeras mot bakgrund av generell psykologisk kunskap om människan och hennes förmåga, till exempel minne och påverkan. Utsagans uppkomsthistoria och

---

¹² Margareta Hallberg, Eva Marie Rigné, Varför är experter oeniga om sexuella övergrepp mot barn?, Svensk Juristtidning, 1995, sidan 563 – 578, s. 571f.

¹³ Holgerson, a.a. s. 19.

¹⁴ Granhag, a.a. s. 18.

¹⁵ Holgerson, a.a. s. 19.

¹⁶ Granhag, a.a. s. 18.

¹⁷ Holgerson, a.a. s. 19ff.

de betingelser vari den utvecklas fram till att den exempelvis uttalas i rätten är av stor vikt. Teorin omfattar också en översikt av faktorer som är tecken på en sann eller en osann utsaga. Dessa faktorer kallas realitetskriterier i Trankells modell, jämför nedan.¹⁸

3.1.2 Utvecklingen i Sverige

I början av seklet var vittnespsykologin okänd här i landet och någon utveckling i Sverige liknande den i Tyskland förekom således inte. Under 1930-talet utgavs dock ett par böcker som anammade den tyska utsagepsykologin. På förslag av Per Olof Ekelöf publicerades 1954 en översättning av ett verk av den italienska psykologen Enrico Altavilla. Boken, med den svenska titeln ”Rättspsykologi”, ger en presentation av psykologisk kunskap för rättsväsendet. När den fria bevisprövningen trädde i kraft 1948 blev det möjligt för domstolarna att i större utsträckning anlita psykologiskt sakkunniga, men möjligheten utnyttjades inte i någon större utsträckning. Vid ungefär samma tid påbörjades en förändrad värdering av utsagors verklighetsinnehåll under Arne Trankells ledning. I stället för att bedöma personers trovärdighet genom att studera deras personliga egenskaper såsom intelligens och utvecklingsnivå, vändes uppmärksamheten till de omständigheter vari utsagorna tillkommit och utvecklats. Trankells verksamhet ledde till ett samarbete mellan Sverige och Tyskland angående metodfrågor.¹⁹

3.2 Definition av begreppet vittnespsykologi

Det föreligger osäkerhet både bland de aktiva i rättsväsendet och bland psykologer om vad som ingår i termen vittnespsykologi.²⁰ Det finns därför olika varianter av definitioner i litteraturen angående begreppet.²¹

En definition presenteras i Christiansons bok ”Traumatiska minnen”. Definitionen tar sikte på att vittnespsykologin ”studerar faktorer som kan influera riktigheten och fullständigheten i en ögonvittnesbeskrivning”.²²

Holgerson anser i boken ”Fakta i målet” att begreppet vittnespsykologi som sådant är missvisande. Motiveringen för denna ståndpunkt är att vittnespsykologi inte bara rör vittnen utan även andra personers utsagor, till exempel målsäganden och tilltalad. Holgerson menar att begreppet innefattar kunskap om personers utsagor, deras förmåga och begränsningar samt de påverkansfaktorer de kan utsättas för.²³

---

¹⁸ Holgerson, a.a. s. 19ff.

¹⁹ Holgerson, a.a. s. 19ff.

²⁰ Holgerson, a.a. s. 5.

²¹ Granhag, a.a. s. 14.

²² Sven - Åke Christianson, Traumatiska minnen, Natur och Kultur 1994, Centraltryckeriet, Borås 1994, s. 155.

²³ Holgerson, a.a. s. 5.

Det finns en annan tolkning av begreppet som är mer klar och lättillgänglig enligt författaren till denna uppsats. Den begränsar sig inte till ögonvittnesbeskrivningar, vilket vanligen är fallet när det gäller definitioner av begreppet vittnespsykologi. Definitionen återfinns i Granhags bok "Vittnespsykologi". Den lyder: "*vittnespsykologi är den disciplin inom vilken man studerar faktorer som påverkar vittnesutsagors grad av tillförlitlighet och fullständighet*".²⁴ Ordet *tillförlitlighet* kan även ersättas med riktighet och begreppet *fullständighet* kan sägas innefatta mängden av information som erhålls från vittnet. Att beakta är att termerna *tillförlitlighet* och *trovärdighet* skall särskiljas från varandra i detta sammanhang.²⁵ När den fria bevisprövningen som ovan nämnts infördes i det svenska domstolsförfarandet ökade domstolarnas möjlighet att i det enskilda fallet förordna om psykologisk sakkunnigutredning. Under en lång tid utfördes individinriktade undersökningar där personens trovärdighet skulle bedömas. På 1950-talet kom utredningarna allt oftare att omfatta datainsamling och därmed skapades ett mer allsidigt förhållningssätt.²⁶ Fokuseringen låg på utsagans egenskaper istället för på utsagepersonen och målet blev att fastslå utsagornas tillförlitlighet.²⁷ Trovärdighet, som har med personen att göra, är följaktligen inte främst föremål för undersökning. Tillförlitlighet, som rör utsagor, studeras i första hand. Sagesmannen är antingen personer som utsatts för brottslighet eller iakttagande vittnen.²⁸

De vittnespsykologiska *studierna* kan indelas i två grupper. I den första gruppen inordnas de undersökningar som studerar faktorer som går att kontrollera, exempelvis hur ett vittne bör förhöras och hur poliser bör agera vid en vittneskonfrontation. Genom ett visst förfarande undviks alltså en viss effekt. Forskning har mynnat ut i att insikt nåtts vad gäller misstag som kan leda till att exempelvis en oskyldig pekas ut och detta kan härmed förebyggas. I den andra gruppen inräknas de undersökningar som fördjupar sig i de faktorer som inte går att kontrollera, exempelvis hur ett vittnes minne influeras av en våldsamt situation eller ett barns möjlighet att särskilja verklighet från fantasi. Den effekt som skapas genom denna typ av faktorer går inte att förebygga, men genom att vara medveten om faktorerna kan de beaktas. När sådana utsagor konstateras kan det vara lämpligt att agera varsamt vid bedömningen av vittnets tillförlitlighet.²⁹

---

²⁴ Granhag, a.a. s. 14.

²⁵ Granhag, a.a. s. 14ff.

²⁶ Arne Trankell, Något om rättssäkerheten vid psykologers sakkunnigbedömning av vittnesbevisning, Svensk Juristtidning, 1980, s. 164.

²⁷ Holgerson, a.a. s. 22ff.

²⁸ Granhag, a.a. s. 14.

²⁹ Granhag, a.a. s. 15f.

3.2.1 Ögonvittnen

Nedan redovisas de faktorer som kan påverka ett ögonvittnes utsaga.

3.2.1.1 Påverkansfaktorer

En utsagas tillförlitlighet och fullständighet påverkas av flera faktorer, så kallade påverkansfaktorer. Dessa faktorer kan uppkomma vid tre olika faser som kännetecknar människans minnesprocess. Upplysningsvis kan nämnas att vittnespsykologin främst hänförs till minnespsykologin. De tre faserna är inkodning, lagring och återerinring. För att underlätta för förståelsen av den fortsatta genomgången av de tre faserna kan här kort nämnas att inkodning sker när personen upplever något. Under denna fas kan tillförlitligheten påverkas av händelsens emotionella laddning. Lagring är den andra fasen, som också kallas retentionsintervall. Den sträcker sig från det att personen upplevt något tills personen berättar om det. Det är inte ovanligt att det dröjer innan ett vittne framträder i rätten och därför blir retentionsintervallet mycket långt. En påverkansfaktor vid lagringsfasen kan uppstå om vittnet pratar med andra personer som bevittnat samma händelsekedja. Den sista fasen är återerinring. Personen berättar vad denne ansett skett. Tillförlitligheten kan under denna fas påverkas av ledande frågor.³⁰

3.2.1.1.1 Inkodningsfasen

Under inkodningsfasen kan tillförlitligheten som ovan nämnts påverkas av händelsens emotionella laddning. Vissa menar att denna påverkansfaktor gör att minnet blir klart och tydligt. Ett annat ställningstagande är att minnet påverkas negativt. Ju allvarligare brott som en person utsätts för desto mindre fullständig blir utsagan. Även om utsagan inte innehåller mycket information (fullständighet) kan den ändå vara tillförlitlig. Uppdelningen av hur minnet påverkas vid emotionella situationer kan göras mer nyanserad. Den information som är i fokus och kritisk för händelseförloppet kan kallas central information medan omständigheter kring händelseförloppet kallas perifer information. Denna uppdelning kan vara svår att göra eftersom vissa personer kanske uppfattar något som central information medan en annan individ skulle bedöma omständigheten som något perifert.³¹

Åklagare och domare har visat sig vara av den uppfattningen att ett vittne minns bättre den centrala informationen i ett emotionellt laddat händelseförlopp jämfört med ett neutralt händelseförlopp, vilket således överensstämmer med den psykologiska forskningen på området. När poliser intervjuades om deras uppfattning om minnets påverkan i detta avseende var hälften av samma åsikt som åklagarna och domarna. Den andra hälften av poliserna ansåg att vittnen har besvärligare att erinra sig central information vid emotionella händelseförlopp jämfört med neutrala händelseförlopp.³²

---

³⁰ Granhag, a.a. s. 30f.

³¹ Granhag, a.a. s. 30ff.

³² Granhag, a.a. s. 41.

Forskning ger stöd för att vittnet minns den centrala informationen i ett emotionellt händelseförlopp bra, vilket också bekräftas i Easterbrook-hypotesen.³³ Denna hypotes gör gällande att när en person utsätts för något traumatiskt insnävas dess uppmärksamhetsfokus³⁴ ungefär som ett tunnelseende. Vittnespsykologiskt sett uppfattas dock den information som sorterar ut vid tunnelseendet. Den utsorterade informationen kan vara svår att återge den närmaste tiden efter den traumatiska händelsen men efter en tid, cirka två veckor, kan det vara lättare. Detta resonemang innebär att senare given information från ett vittne som utstått exceptionellt traumatiska händelser inte helt bör negligeras.³⁵

3.2.1.1.2 Lagringsfasen

Under lagringsfasen kan vittnet påverkas av vilseledande information. Den vilseledande informationen kan vara fotografier på misstänkta, en tidningsartikel eller ett samtal mellan två vittnen. Om förhållandena vid inkodningstidpunkten varit ogynnsamma, på grund av att det till exempel varit mörkt eller det varit ett hastigt händelseförlopp, ökar risken för påverkan av felaktig information vid lagringsfasen.³⁶

3.2.1.1.3 Återerinringsfasen

Vid återerinringsfasen kan vittnets minne påverkas av flera faktorer. När det gäller denna fas är två begrepp av central betydelse, nämligen återgivning och igenkänning. Återgivning kan exempelvis föreligga då vittnet beskriver ett händelseförlopp och en igenkänningssituation kan vara för handen när vittnet identifierar en gärningsman. Det kan noteras att det är mer vanligt att vittnet får beskriva något eller någon än att identifiera någon.³⁷

När vittnet återger något kan ett flertal påverkansfaktorer aktualiseras som kan inverka på tillförlitlighet och fullständighet. Forskning visar till exempel att bättre ljusförhållanden på brottsplatsen ger en tillförlitligare vittnesutsaga. Andra påverkansfaktorer är hur långt retentionsintervallet är, ett kort retentionsintervall ger en mer fullständig utsaga. Brottets tidsutdräkt spelar dock inte någon avgörande roll för utsagans fullständighet. Det kan tilläggas att vittnen överlag anses ge bättre beskrivningar av händelseförlopp och objekt än signalement. Vittnens utsagor tenderar många gånger att hålla sig på ett ganska generellt plan, vilket kan sägas motivera så kallade minnesunderlättande intervjutekniker.³⁸

När vittnet skall återge ett visst händelseförlopp, en viss person eller ett visst objekt ställer förhållaren olika frågor till vittnet. Dessa kan indelas i fri återgivning, öppna frågor och slutna frågor. Exempel på fri återgivning är när förhållaren ställer frågan ”Vad hände i går kväll?”. En öppen fråga

---

³³ Granhag, a.a. s. 41f.

³⁴ Christianson, Traumatiska minnen, a.a. s. 377.

³⁵ Granhag, a.a. s. 42.

³⁶ Granhag, a.a. s. 44ff.

³⁷ Granhag, a.a. s. 49ff.

³⁸ Granhag, a.a. s. 49ff. I begreppet inräknas den kognitiva intervjun. Vittnet instrueras bland annat att tänka tillbaka till den fysiska miljö som rådde vid den aktuella händelsen.

kan vara ”Hur var gärningsmannen klädd?”. En sluten fråga kan exempelvis lyda ”Bar gärningsmannen glasögon?”. Forskning visar att det är mest adekvat att först låta vittnet berätta fritt om sin upplevelse. Genom detta förfarande kan vittnet själv bestämma upplägget av sin berättelse och en mindre andel inkorrekt information erhålls. Emellertid räcker det oftast inte med att vittnet berättar om sin upplevelse. Förhørsledaren har kanske inte fått fram all önskad information och därmed blir det aktuellt att använda sig av öppna eller slutna frågor. Den information som erhålls genom öppna frågor innehåller en större andel inkorrekt information än när vittnet tillåts berätta fritt. Likaså ökar mängden av felaktiga uppgifter när förhørsledaren övergår från öppna till slutna frågor. Detta kan kopplas till att fri återgivning och öppna frågor uppmanar vittnet att återge något medan slutna frågor tenderar att begränsa vittnet till igenkänning. Vid undersökning av vilka frågor som ställs i polisintervjuer var cirka 80 % slutna frågor. Ur vittnespsykologisk synpunkt bör fri återgivning användas och slutna frågor i möjligaste mån undvikas.³⁹

Förutom fri återgivning, öppna frågor och slutna frågor kan ledande frågor ställas. Även ledande frågor bör undvikas. Det finns ett flertal typer av ledande frågor, till exempel kan i frågan ligga ett förslag om ett visst händelseförlopp: ”Var det inte så att...?”. Andra ledande frågor kan vara formulerade som om något faktiskt har hänt: ”Såg du den svarta bilen?” eller formuleras frågan så att den förstärker ett intryck: ”Med vilken hastighet brakade den svarta bilen in i...?”.⁴⁰

Det finns ett flertal andra felkällor vid vittnesintervjuer än de olika typer av frågor som nämnts ovan. Dessa är bland annat att avbryta vittnet, att inte följa kronologisk ordning samt att undervärdera konsekvenserna av upprepade intervjuer. En undersökning har visat att ett vittne i genomsnitt hinner svara på en öppen fråga i 7,5 sekunder innan denne blir avbruten. Genom att vittnet blir avbrutet störs koncentrationen, personen blir stressad och måste fokusera på den nya anvisningen som getts av förhørsledaren. Genom att inte följa den kronologiska ordningen kan två negativa effekter framträda, vilka är dels att vittnesutsagans resultat missgynnas och dels att vissa frågor inte ställs. Att ett vittne utsätts för upprepade intervjuer kan bland annat leda till en förändrad utsaga. Detta kan vara en följd av att människans minne konstruerar efter hand.⁴¹

När ett vittne skall försöka få sin minnesbild att stämma överens med ett antal alternativ föreligger igenkänning.⁴² Genom en vittnespsykologisk undersökning granskas vad vittnet sagt vid identifieringen och vilka frågor som ställts. Även konfrontationsgruppens sammansättning analyseras.⁴³

---

³⁹ Granhag, a.a. s. 49ff.

⁴⁰ Granhag, a.a. s. 55f.

⁴¹ Granhag, a.a. s. 57ff.

⁴² Granhag, a.a. s. 85.

⁴³ Nils Wiklund, Sakkunniggranskning av identifieringsbevisning och vittnesutsagor, Svensk Juristtidning, 1992, s. 791.

Vittneskonfrontationer kan göras genom att vittnet pekar ut någon bland ett antal foton eller personen direkt. Forskning har visat att konfrontationer som sker direkt och avser identifikation av gärningsmannens ansikte inte är mer effektiva än en jämförelse av fotografier. Det finns en del begrepp som är centrala när det gäller vittneskonfrontationer. I en konfrontationsgrupp finns minst sex stycken figuranter, varav en är målperson. Målpersonen kan vara identisk med gärningsmannen men behöver inte vara det eftersom den gripne kan vara oskyldig. De övriga figuranterna kallas distraktorer, vilka är oskyldiga. Vittneskonfrontationer genom utpekande anses ha stor genomslagskraft vilket leder till osäkerhet i bevishänseende.⁴⁴

Vittneskonfrontationen kan ske simultant eller sekventiellt. Den simultana vittneskonfrontationen är den mest använda och vid denna typ av konfrontation står figuranterna uppställda bredvid varandra. Presenteras figuranterna en efter en är det en sekventiell vittneskonfrontation. Risken för felaktig identifiering har visat sig minska med en användning av sekventiell vittneskonfrontation jämfört med den simultana vittneskonfrontationen. Detta har samband med relativ och absolut bedömning. En relativ bedömning föreligger när vittnet pekar ut den person som närmast stämmer överens med minnesbilden. Vittnet jämför alltså figuranterna med varandra. Vid en absolut bedömning sker inte denna jämförelse utan vittnet jämför minnesbilden med varje enskild figurant. Psykologiskt sett bör den relativa bedömningen undvikas. Den sekventiella vittneskonfrontationen är kopplad till en absolut bedömning medan den simultana vittneskonfrontationen resulterar i en relativ bedömning. Forskningsresultat pekar på att risken för felaktig identifiering minskas vid användning av sekventiell vittneskonfrontation. Detta konstaterande motsvarar inte den åsikt som det svenska rättsväsendet i allmänhet har. Domare, poliser och åklagare föredrar en simultan vittneskonfrontation framför en sekventiell, vilket kan anses anmärkningsvärt och oroväckande.⁴⁵

Ur psykologisk synvinkel rekommenderas vid val av distraktorer att dessa utses med beaktande av vad vittnet har beskrivit.⁴⁶ Vittnets egenhändigt lämnade uppgifter är det enda som har betydelse för valet av distraktorer. Finns det flera gärningsmän som skall identifieras föreslås också att det endast är en målperson som ingår i vittneskonfrontationen. De som instruerar vittnet bör inte veta vem som är målpersonen. Genom detta, kanske krävande, förfarande sker inte någon påverkan. Vittnet bör även på ett tydligt sätt informeras om att gärningsmannen inte nödvändigtvis måste finnas med bland figuranterna. Vittnet bör ha insett att det inte är fel att avstå från ett utpekande. När vittnet har gjort ett utpekande är det inte lämpligt att denne får beröm för sitt agerande eftersom vittnet senare kan uppmanas att göra en bedömning över hur säker denne varit på sitt utpekande. Det är viktigt att förebygga de faktorer som kan påverka

---

⁴⁴ Granhag, a.a. s. 49ff.

⁴⁵ Granhag, a.a. s. 86ff.

⁴⁶ Gary L. Wells m.fl., From the Lab to the Police Station, A Successful Application of Eyewitness Research, *The American Psychologist*, 55, 2000, s. 593.

tillförlitligheten. Det är av stor vikt att vittneskonfrontationer kan kontrolleras i efterhand. Detta kräver att en fullständig dokumentation skett, vilket innefattar vittnets initiala skildring av gärningsmannen, samtliga instruktioner som getts till vittnet och en tydlig video- eller fotodokumentation av konfrontationsuppsättningen.⁴⁷

3.2.2 Öronvittnen

När det handlar om maskerade gärningsmän, brott som begås i mörker eller telefonsamtal med brottslig avsikt kan öronvittnens utsagor bli aktuella.⁴⁸ Nedan sammanfattas de påverkansfaktorer som kan vara väsentliga att hålla i minnet vid öronvittnesutsagor.

3.2.2.1 Påverkansfaktorer

Det finns ett antal påverkansfaktorer som kan inverka på öronvittnet. Dessa kan delas in i situationsspecifika, röstspecifika samt vittnesspecifika faktorer.⁴⁹

3.2.2.1.1 Situationsspecifika faktorer

När vittnet hör den röst som denne vid ett senare tillfälle skall identifiera kan det uppstå en rad faktorer som kan påverka vittnet. Dessa situationsspecifika faktorer är bland annat den tid som vittnet hör gärningsmannen. Forskning har visat att vid en längre exponeringstid ökar antalet korrekta identifikationer. Emellertid medför en alltför lång exponeringstid också ett ökat antal inkorrekta identifikationer eftersom risken för felaktigt utpekande ökar med en längre röstperiod. Tar öronvittnet en aktiv roll i konversationen tycks detta resultera i bättre identifikationer. Har gärningsmannen skrikit och vid vittneskonfrontationen talar i normalt tonläge blir det svårare för öronvittnet att identifiera denne. Likaså försämras identifieringsresultatet om det har varit flera gärningsmän inblandade.⁵⁰

3.2.2.1.2 Röstspecifika faktorer

Röstspecifika faktorer handlar om den röst som öronvittnet hört. En bekant röst är som regel lättare att identifiera än en okänd röst. Tas den välkända rösten ur sitt vardagliga sammanhang kan det dock vara svårare att identifiera. Likaså har det en negativ effekt på identifieringsresultatet om gärningsmannen förställer sin röst eller om denne inte talar samma språk som öronvittnet.⁵¹

3.2.2.1.3 Vittnesspecifika faktorer

De faktorer som kan påverka vittnets förmåga att minnas kallas vittnesspecifika faktorer. Öronvittnets ålder har betydelse. Äldre kan ha sämre hörsel. Barn har sämre förmåga att identifiera en okänd röst i jämförelse med en vuxen person. Är öronvittnet tränat påverkar detta

---

⁴⁷ Granhag, a.a. s. 89ff.

⁴⁸ Granhag, a.a. s. 95ff.

⁴⁹ Granhag, a.a. s. 98.

⁵⁰ Granhag, a.a. s. 98f.

⁵¹ Granhag, a.a. s. 100.

identifieringsresultatet. Blinda öronvittnen har visat sig ha bättre igenkänningsförmåga än vittnen med fullgod syn.⁵²

3.2.2.1.4 Återgivning och igenkänning

Forskningen har studerat öronvittnens förmåga till återgivning och igenkänning. Den visar att öronvittnen har svårt att beskriva en gärningsmans röst. När det gäller igenkänning är öronvittnen generellt sett inte särskilt skickliga på att minnas röster, vilket kan hänga samman med att öronvittnet endast hört gärningsmannen vid ett tillfälle. Här kan erinras om att vid vittneskonfrontationer med öronvittnen gäller även de rekommendationer som ovan redovisats beträffande ögonvittnen. Några tillägg kan dock göras. Innan en vittneskonfrontation av denna typ genomförs bör vittnets hörsel kontrolleras. Vittnet bör höra rösterna från band av hög ljudkvalité där rösterna återges med likartade förutsättningar och med samma innehåll.⁵³

3.2.3 Barns utsagor

Överlag är barn i hög grad påverkbara, suggestibla. Därför är det ytterst viktigt att vara observant på de felkällor som kan uppkomma.⁵⁴

3.2.3.1 Påverkansfaktorer

De påverkansfaktorer som ovan nämnts gäller även barn. Potentiella felkällor kan uppstå om barnet ges förhandsinformation eller konfronteras med ledande frågor. Det finns en del forskningsresultat när det gäller barns förmåga att särskilja fantasi från verklighet. Bland annat visar dessa att barn som är över sex år klarar denna åtskillnad relativt bra. Generellt sett är barn bra på att skilja på vad de sagt och vad andra har sagt. En påverkansfaktor är upprepade frågor. Konsekvenserna av sådana frågor skall inte underskattas eftersom barnet kan tro att det svarat fel på frågorna. Användningen av anatomiskt korrekta dockor är ett område som har varit föremål för debatt. Metoden anses av somliga inte tillräckligt utvärderad och bör därför användas restriktivt.⁵⁵

Under intervjun är det viktigt att tänka på ett flertal faktorer. Det är viktigt att ett förtroende har byggts upp mellan förhørsledaren och barnet. Barnet måste ha blivit informerat om att det går bra att inte veta svaret på en fråga. Vidare är det inte lämpligt att ställa två frågor i en eller ställa frågor såsom ”Är det inte så att...?” Förhørsledaren skall vara observant på sitt eget beteende och till exempel kontinuerligt nicka instämmande om denna metod har valts. Annars kan barnet tro att vissa svar är felaktiga om nicknen uteblir. Barnet bör vid slutet av intervjun ges tillfälle att själv komma med frågor och informeras om till vem barnet vänder sig med eventuella frågor eller ytterligare information.⁵⁶

---

⁵² Granhag, a.a. s. 101.

⁵³ Granhag, a.a. s. 95ff.

⁵⁴ Granhag, a.a. s. 119ff.

⁵⁵ Granhag, a.a. s. 117ff.

⁵⁶ Granhag, a.a. s. 117ff.

Forskning har visat att poliser och åklagare är av den uppfattningen att barns och vuxnas utsagor är nästan lika tillförlitliga. Domare anser dock att barns vittnesuppgifter är mindre tillförlitliga än vuxnas. När det gäller fullständigheten i barns utsagor anser alla tre grupperna att barns utsagor för det mesta är mindre fullständiga än vuxnas. Överlag visar den forskning som gjorts att barns vittnesuppgifter vanligtvis är lika tillförlitliga som vuxna men att barns utsagor är mindre fullständiga.⁵⁷

3.3 Sammanfattning

Vittnespsykologi är ett av flera delområden, vilka tillsammans ingår under rubriken rättspsykologi. Rättspsykologi kan även kallas forensisk psykologi. Forensisk psykologi är en ”gren av psykologin som sätter in psykologisk kunskap i juridiska och kriminologiska sammanhang”.⁵⁸

Vittnespsykologiska studier började genomföras för cirka hundra år sedan men har tilldragit sig ett ökat intresse från 70-talet och framåt. I början av 1900-talet utkom den första vetenskapliga litteraturen som endast behandlade vittnespsykologiska frågeställningar. Bland författarna till denna litteratur uppmärksammas den tyske filosofen och psykologen William Stern som författare till artikeln ”Zur Psychologie der Aussage” i Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. I Sverige utgavs några böcker först på 1930-talet. Författarna till böckerna anammade den tyska utsagepsykologin. När den fria bevisprövningen trädde i kraft 1948 blev det möjligt för domstolarna att i större utsträckning anlita psykologiskt sakkunniga, men möjligheten utnyttjades inte i någon större utsträckning. Vid ungefär samma tid blev utsagors verklighetsinnehåll föremål för en förändrad bedömning under Arne Trankells ledning.

Det föreligger en osäkerhet både bland de aktiva i rättsväsendet och bland psykologer om vad som ingår i begreppet vittnespsykologi. Grundläggande för uppsatsarbetet har varit Granhags definition: ”*vittnespsykologi är den disciplin inom vilken man studerar faktorer som påverkar vittnesutsagors grad av tillförlitlighet och fullständighet*”.⁵⁹

Det finns ett flertal psykologiska termer som är centrala för förståelsen av vittnespsykologi. Väsentligt är utsagans tillförlitlighet och fullständighet. En utsagas tillförlitlighet och fullständighet kan påverkas av flera faktorer, så kallade påverkansfaktorer. Påverkansfaktorerna aktualiseras vid tre faser, vilka kännetecknar människans minnesprocess. Dessa faser är inkodning, lagring och återerinring. När det handlar specifikt om maskerade gärningsmän, brott som begås i mörker eller telefonsamtal med brottsliga avsikter kan öronvittnens utsagor bli aktuella. Även här finns ett antal påverkansfaktorer som kan inverka på öronvittnet. Dessa kan delas in

---

⁵⁷ Granhag, a.a. s. 136.

⁵⁸ Egidius, Psykologilexikon, a.a. s. 161.

⁵⁹ Granhag, a.a. s. 14.

situationsspecifika, röstspecifika samt vittnesspecifika faktorer. När det gäller barn är dessa i hög grad påverkbara, suggestibla. Som en följd av detta är det ytterst viktigt att vara observant på de felkällor som kan uppkomma.

4 Vittnespsykologi och juridik

I de juridiska sammanhangen har åsikten framförts att vittnespsykologer bör anlitas i begränsad omfattning, kanske på grund av att kunskapen redan anses finnas.⁶⁰ Mot detta kan ställas att undersökningar visar att den juridiska kunskapen om vittnespsykologiska problem inte till fullo överensstämmer med vittnespsykologisk forskning.⁶¹

En annan orsak till den skepsis som råder angående vittnespsykologins användning i domstolarna kan vara att det inte bedöms vara samhällsekonomiskt effektivt att anlita en expert på området. Att satsa ekonomiska medel på att utredningar blir mer grundligt utförda kan dock resultera i att antalet överklaganden blir färre och därmed skulle de samhälleliga kostnaderna minska.⁶²

4.1 Vittnespsykologiska uppdrag

Det kan bli aktuellt att kalla in en expert för att utbilda personal inom rätts- och polisväsendet, tillhandahålla vittnespsykologiska forskningsresultat mot bakgrund av det enskilda fallet eller för att uttala sig om tillförlitligheten i de ifrågavarande utsagorna. De två första typerna av uppdrag är av utbildande karaktär. När experten får i uppdrag att utbilda personal inom rätts- och polisväsendet sammanställer denne grundläggande forskningsresultat och gör kunskapen tillgänglig.⁶³ Genom att exempelvis polis och domare har tillgodogjort sig forskningsrönen kan de på ett bättre sätt hantera vittnen respektive bedöma vittnets trovärdighet.⁶⁴ När experten gör domstolen uppmärksam på de felkällor som kan påverka ett vittnesmål tillförs rätten vittnespsykologiska forskningsresultat med beaktande av ett enskilt fall. Förfarandet kan leda till att en viss del av bevisningen genomgås mer noggrant. Den tredje typen av uppdrag är av utredande karaktär. Vittnespsykologen analyserar de aktuella utsagorna och uttalar sig om deras tillförlitlighet. Denna metod kan ifrågasättas bland annat eftersom det tillvägagångssätt eller den teknik som används inte anses tillräckligt utredd.⁶⁵

---

⁶⁰ Torkel Gregow, Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn, Svensk Juristtidning, 7, 1996, s. 513.

⁶¹ Granhag, a.a. s. 140f.

⁶² Holgerson, a.a. s. 4.

⁶³ Granhag, a.a. s. 143ff.

⁶⁴ Helena Sutorius, Sexuella övergrepp mot barn - Behovet av psykologisk sakkunskap och sakkunnigas roll i rättsprocessen, Juridisk Tidskrift, 1999 - 2000, s. 117ff.

⁶⁵ Granhag, a.a. s. 143ff.

4.2 Vittnespsykologiska svårigheter och problem

I det följande redogörs för Trankells modell eller den formella strukturanalysen, vilken är en metod för att avgöra en utsagas tillförlitlighet.⁶⁶ Modellen jämförs sedan med den juridiska bevisprövningen. Därigenom belyses de risker som domstolen bör vara observant på när modellen används.⁶⁷ Den formella strukturanalysen jämförs även med huvudprinciperna för den svenska rättegångsordningen. Genom detta förfarande analyseras den vittnespsykologiska metoden i avsikt att klargöra om denna är förenlig med bland annat muntlighetsprincipen och omedelbarhetsprincipen.⁶⁸

4.2.1 Trankells modell

Genom att fördjupa sig i utsagans uppkomsthistoria kan en utsagas tillförlitlighet avgöras. Av vikt är de intervjuer som genomförts. Vilka frågor har ställts? Har utsagan förändrats över tid och i så fall på vilket sätt?⁶⁹

Den formella strukturanalysen innebär vanligtvis att utredaren samlar in information från intervjuprotokollen.⁷⁰ Även experimental-, social-, individual- och allmänpsykologiska data kan bli aktuella. I begreppet experimentalpsykologiska data ingår resultat från experiment⁷¹ samt fysiska förutsättningar för händelser och iakttagelser. Socialpsykologiska data innefattar den existentiella bakgrunden, det vill säga utsagepersonens relation till omvärlden. Personens psykiska status såsom utvecklingsnivå och kommunikationsförmåga innefattas i begreppet individualpsykologiska data. Allmänpsykologiska data innefattar bland annat minne och perception.⁷²

När informationsinsamlingen är klar uppställs tänkbara hypoteser angående utsagans uppkomsthistoria.⁷³ Oftast är huvudhypotesen åklagarens gärningsbeskrivning. Huvudhypotesen ställs mot ett antal alternativa hypoteser.⁷⁴ För att med säkerhet hävda att en utsaga är tillförlitlig krävs det enligt modellen att de så kallade formalkriterierna är uppfyllda. Det första formalkriteriet är att utredaren måste ha uppställt en tolkning som förklarar

---

⁶⁶ Holgerson, a.a. s. 119ff.

⁶⁷ Christian Diesen, Bevisvärdering och vittnespsykologisk utsageanalys, Metodlikheter och metodskillnader, Juridisk Tidskrift, 1999 - 2000, s. 298ff.

⁶⁸ Henrik Edelstam, "Fakta i målet"? - Några reflektioner med anledning av en avhandling i vittnespsykologi, Svensk Juristtidning, 1990, s. 524ff.

⁶⁹ Granhag, a.a. s. 25.

⁷⁰ Granhag, a.a. s. 25.

⁷¹ Holgerson, a.a. s. 47f. (Experimenten får antas röra personerna i det aktuella målet, se Henrik Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 534).

⁷² Holgerson, a.a. s. 47f. (Allmänpsykologiska data torde gälla både forskningsresultat och information i det aktuella fallet, se Henrik Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 534).

⁷³ Granhag, a.a. s. 25.

⁷⁴ Diesen, a.a. s. 304f.

all tillgänglig information på ett rimligt sätt. Detta kriterium kräver att ingen väsentlig information lämnas oförklarad. Det andra formalkriteriet förutsätter att utredarens tolkning är den enda som förklarar all tillgänglig information, vilket innebär att någon annan rimlig tolkning inte kan förekomma.⁷⁵ Formalkriterierna kan anses krävande, men anhängarna till Trankells modell menar att det är fullständigt möjligt att uppfylla dem.⁷⁶

I Trankells modell ingår således tre viktiga steg:⁷⁷

- 1) Den utsagepsykologiska realitetsanalysen, vilken genomgås i det följande.
- 2) Utredaren måste aktivt söka efter information, som motsäger en viss tolkning, för att till sist acceptera endast en tolkning (uppställande av hypoteser).
- 3) Det måste ske en dokumentation av analysunderlaget och en redovisning av de hypotesprövade resonemangen. Därmed kan slutsatsernas grund bedömas av andra.

Trankells modell har satt sina spår i ett flertal prejudikat från HD när det gäller mål om sexualbrott mot barn. Trankells modell har haft stor betydelse för domstolarnas anlitanade av vittnespsykologer som sakkunniga, vilket i sin tur inverkat på utvecklingen inom det bevisrättsliga området.⁷⁸

Den formella strukturanalysen är lämplig när ord står mot ord. Kortfattat går realitetsanalysen ut på att kontrollera om det föreligger några grundläggande egenskaper i utsagan, vilka kan anses stödja utsagans tillförlitlighet. Dessa grundläggande egenskaper är enligt ”Fakta i målet”:⁷⁹

- Homogenitet, det vill säga att olika avsnitt av en berättelse bekräftar varandra till exempel vad gäller tid och plats.
- Uttryck av känsloupplevelser. Dessa hör samman med homogeniteten och avser positiva eller negativa känsloutryck som på ett adekvat sätt knyter an till det hävdade händelseförloppet.
- Kompetens och unikititet. Berättelsen är av sådan art att den måste härstamma från något verklighetsbaserat. Bedömningen sker utifrån förutsättningarna i det enskilda fallet, därav formuleringen sagesmannens kompetens.
- Detaljrikedom. Särskilt kvalitén (exempelvis spontanitet) vad gäller detaljerna är viktiga.
- Komplikationer. Sagesmannen beskriver hur ett händelseförlopp störs på olika sätt.
- Citerande av samtal ur den aktuella situationen (”och så sa han”).
- Genombrott av minnesbilder eller plötsliga infall.

---

⁷⁵ Holgerson, a.a. s. 44f.

⁷⁶ Granhag, a.a. s. 26.

⁷⁷ Holgerson, a.a. s. 119ff.

⁷⁸ Diesen, .a.a. s. 298.

⁷⁹ Holgerson, a.a. s. 22ff.

Konsekvens, konsistens, säkerhet och bestämdhet styrker överlag inte utsagens tillförlitlighet. Ur ett psykologiskt perspektiv kan en överdriven säkerhet bero på en underliggande osäkerhet, vilket personen försvarar sig mot. Säkerhet kan också vara en effekt av påverkan under ett tidigare stadium, likväl att utsagan inte stämmer överens med verkligheten. För att kontrollera tillförlitligheten i en utsaga kan utsagepersonens uttalanden och ageranden jämföras med personens utsaga vid ett säkerställt förhållande.⁸⁰

Trankells modell har debatterats flitigt under senare tid. Framför allt har meningsutbytet rört realitetskriterierna. Den formella strukturanalysens anhängare menar att realitetskriterierna bygger på empirisk grund, medan andra hävdar att detta kan ifrågasättas.⁸¹ Till åsikterna hör även att realitetskriterierna uppfylls olika med hänsyn till människors olika förutsättningar. Exempelvis skulle en verbalt begåvad person utan problem kunna uppfylla realitetskriterierna. Resultatet av kriterieprovningen kan vidare inte verifieras, vilket är möjligt vid ett experiment där händelseförloppet är känt.⁸²

4.2.1.1 Trankells modell och juridisk bevisprövning

Både juridisk bevisprövning och vittnespsykologisk utsageanalys uppställer alternativa hypoteser vid tillförlitlighetsprovningen. Prövningarnas föremål är dock skiljda. Domstolen gör en bevisvärdering av vad som framkommit vid huvudförhandlingen och försöker utröna om fakta kan läggas till grund för ett bifall av åtalet. För att det skall vara ställt utom rimligt tvivel att ett brott begåtts måste övriga hypoteser än vad som uppställts i åklagarens gärningsbeskrivning falsifieras. Vittnespsykologens utsageanalys syftar till att fastställa om en persons berättelse är verklig eller påhittad. Metod och mål kan stundom anses sammanfalla på grund av att den sakkunnige inför rätten tycks göra en egen bevisvärdering, vilken många gånger kan vara grundad på fakta som domstolen inte har tillgång till.⁸³

I det föregående stycket har det sagts att den juridiska och den vittnespsykologiska prövningens föremål är olika. Detta kan modifieras. Prövningarna kan anses vara lika på det sättet att de syftar till att ta reda på vad som faktiskt hänt eller sanningen. Domstolens bevisprövning är dock ensidig eftersom den är bunden till åklagarens gärningsbeskrivning och därmed blir sanningen relativ. Vittnespsykologens insats syftar emellertid till att finna den slutgiltiga sanningen.⁸⁴

---

⁸⁰ Holgerson, a.a. s. 41f.

⁸¹ Debatten behandlas i Granhag, a.a. s. 27, Christianson, Traumatiska minnen, a.a. s. 165 och Diesen, a.a. s. 310.

⁸² Diesen, a.a. s. 310.

⁸³ Diesen, a.a. s. 298ff.

⁸⁴ Diesen, a.a. s. 298ff.

	Juridisk bevisprövning	Vittnespsykologisk utsageanalys
Prövning genom	Alternativa hypoteser	Alternativa hypoteser
Syfte	Vad har hänt Relativ sanning (åklagarens gärningsbeskrivning)	Vad har hänt Slutgiltig sanning (sant eller falskt)

Matrisen åskådliggör förhållandet mellan Trankells modell och juridisk bevisprövning.

Likheten mellan juridisk bevisprövning och vittnespsykologisk utsageanalys kan medföra vissa risker. Domstolen kan till exempel förbise den egna prövningen till förmån för den sakkunniges utlåtande vilket innebär att rätten inte genomför en kritisk granskning av sakkunniges analys.⁸⁵ En undersökning av rättsfall vilka rört sexualbrott mot barn visade att tingsrättens bevisvärdering liknade den sakkunniges hypotesbedömning.⁸⁶ En annan risk anses vara att den sakkunniges utlåtande framstår som vetenskapligt belagt. För att domstolen skall erhålla fackmannamässig kunskap genom det vittnespsykologiska uppdraget krävs det att den sakkunnige använder sig av kunskap från olika psykologiska fält, såsom förhörpsykologi och socialpsykologi. Den sakkunniges utredning skall vara en sammansmältning mellan en bred fackmannakunskap och en metodisk utsageanalys. Att vittnespsykologerna inte använder formalkriterierna på samma sätt inbördes är en tredje risk eftersom det påverkar tillförlitlighetsbedömningen.⁸⁷

En strikt tillämpning av Trankells formalkriterier kan anses resultera i ofärdiga analyser och slutsatser. Vittnespsykologerna uttalar sig som en följd av detta om den mest rimliga förklaringen eller värderar även annan i målet förekommande bevisning, till exempel medicinsk bevisning. Att vittnespsykologerna använder formalkriterierna olika innebär att uppdragsgivaren måste vara observant på skillnaderna. Domstolen får även ha i åtanke att formalkriterierna i verkligheten innebär att vittnespsykologen alltid borde kunna underkänna en utsaga. När rätten gör sin bevisvärdering skall den inrikta sig på grunderna för vittnespsykologens utlåtande och inte bedöma slutsatsen. Domstolen kan komma fram till en viss konklusion som inte är förenlig med vittnespsykologens slutsats vilket kan betyda att även annan bevisning i målet haft betydelse.⁸⁸

⁸⁵ Diesen, a.a s. 298ff.

⁸⁶ Sutorius, a.a. s. 130f.

⁸⁷ Diesen, a.a. s. 298ff.

⁸⁸ Diesen, a.a. s. 300f.

4.2.1.2 Trankells modell och huvudprinciperna för den svenska rättegångsordningen

Vittnespsykologen kan i sitt arbete komma fram till att materialet inte räcker till för att ett utlåtande skall kunna lämnas. Frågan blir således om och hur materialet skall kompletteras. Det händer att vittnespsykologen självständigt utför kompletteringar genom att den sakkunnige intervjuar olika personer. Detta förfarande har kopplingar till bland annat muntlighetsprincipen och omedelbarhetsprincipen.⁸⁹

4.2.1.2.1 Huvudprinciperna för den svenska rättegångsordningen

Muntlighetsprincipen och omedelbarhetsprincipen utgör huvudprinciper i den svenska rättegångsordningen.⁹⁰ Muntlighetsprincipen regleras i 46 kap. 5 § RB⁹¹ och stipulerar att till exempel argumentation samt vittnesutsagor⁹² skall ges muntligen och att uppläsning som huvudregel inte får ske. Om rätten finner att högläsningen underlättar förståelsen av ett anförande eller i övrigt är till fördel för handläggningen kan uppläsningen ske.⁹³

Muntlighetsprincipen hör samman med omedelbarhetsprincipen, vilken regleras i 30 kap. 2 § RB och stadgar att rätten skall fälla utslag på grundval av vad som framkommit under huvudförhandlingen.⁹⁴ Syftet med principen är att rätten skall kunna göra en säkrare bevisvärdering med muntliga och direkt avlagda utsagor.⁹⁵ Domstolen skall ha möjlighet att döma på iakttagelser och inte redovisningar ur protokoll.⁹⁶ Om ett vittne inte hörs vid huvudförhandlingen utan en utskrift av förhöret läses upp i rätten och domstolen dömer med denna bevisning som underlag är omedelbarhetsprincipen uppfylld. Bevisomedelbarhetens princip, det vill säga att bevisning bör företas så direkt som möjligt vid huvudförhandlingen, har emellertid vid ett sådant förhållande inte tillgodosetts.⁹⁷ Regelen återfinns i 35 kap. 8 § RB, där principen om bästa bevismaterialet även upptas. Principen om bästa bevismaterialet kan kort sägas innebära att beviskedjan skall minimeras i möjligaste mån. Sämre bevismedel får utgöra underlag om något bättre inte finns att tillgå. Ett exempel kan ge en större förståelse för hur bevisomedelbarhetens princip och principen om bästa bevismaterialet förhåller sig till varandra. En person, A, bevittnar ett visst händelseförlopp och sedan berättar det för en annan person, B. B hörs direkt i rätten och berättar vad A talat om för denne. Detta förfarande skulle vara förenligt med

---

⁸⁹ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 524ff.

⁹⁰ Sture Bergström, Torgny Håstad, Per Henrik Lindblom, Staffan Rylander, Juridikens Termer, Upplaga 8, Almqvist & Wiksell Förlag, Gummessons Tryckeri AB, Falköping 1997, s. 110ff.

⁹¹ Per Olof Ekelöf, Henrik Edelstam, Robert Boman, Rättegång V, Upplaga 7, Norstedts Juridik, Stockholm 1998, Norstedts Tryckeri AB, Stockholm 1998, s. 13f.

⁹² Bergström, a.a. s. 110ff.

⁹³ 46 kap. 5 § RB.

⁹⁴ Ekelöf, Rättegång V, a.a. s. 10ff.

⁹⁵ Lars Heuman, Kan fällande brottmålsdom grundas på polisprotokoll?, Advokaten, 1983, 49, s. 219.

⁹⁶ Ekelöf, Rättegång IV, a.a. s. 22.

⁹⁷ Ekelöf, Rättegång IV, a.a. s. 28.

bevisomedelbarhetens princip. Däremot skulle det inte överensstämma med principen om bästa bevismaterialet, eftersom beviskedjan skulle ha kortats om A själv framträdde i rätten.⁹⁸

4.2.1.2.2 Vittnespsykologens kompletterande arbete som bevis

Ovan har sagts att om ett vittne inte hörs vid huvudförhandlingen utan en utskrift av förhöret läses upp i rätten och domstolen dömer med denna bevisning som underlag är omedelbarhetsprincipen uppfylld.

Bevisomedelbarhetens princip, det vill säga att bevisning bör företas så direkt som möjligt vid huvudförhandlingen, har emellertid vid ett sådant förhållande inte tillgodosetts.⁹⁹ Det som förekommit vid huvudförhandlingen benämns processmaterial när materialet i rättegången framlagts i behörig ordning.¹⁰⁰

När vittnespsykologen presenterar material som komplettering utgör detta underlag undantagsvis processmaterial.¹⁰¹ 35 kap. 14 § RB anger de tillfällen när upptecknade berättelser som lämnats utom rätta får återopas som bevis i rättegången. Dessa uppräknade situationer är:¹⁰²

- 1) om det är särskilt föreskrivet,
- 2) om förhör med den som lämnat berättelsen inte kan hållas vid eller utom huvudförhandling eller övrigt inför rätten eller
- 3) om det finns särskilda skäl med hänsyn till de kostnader eller olägenheter som ett förhör vid eller utom huvudförhandling kan antas medföra, vad som kan antas stå att vinna med ett sådant förhör, berättelsen betydelse och övriga omständigheter.

Den första punkten, om det är särskilt föreskrivet, kan till exempel vara att vid förhör vittnets berättelse avviker från vad som vittnet tidigare anfört inför rätta, inför åklagare eller polismyndighet.¹⁰³ Använder vittnespsykologen egenhändigt anskaffad information i sin undersökning bör detta inte kunna innefattas i detta första undantag, vilket rör vad som vittnet tidigare anfört inför rätta, inför åklagare eller polismyndighet. En analog tillämpning av 35 kap. 14 § RB kan vara möjlig. För en analog tillämpning talar att det inte skulle vara praktiskt att, vid till exempel ett vittnes avvikelse, avstå från berättelser som lämnats tidigare. Att stadgandet är av undantagskaraktär och att psykologens förhör kan ske utan försvarare talar emot en analogisk tillämpning.¹⁰⁴

När förhör med den som lämnat berättelsen inte kan hållas vid eller utom huvudförhandling eller i övrigt inför rätten uppkommer det andra undantaget i 35 kap. 14 § RB.¹⁰⁵ Närmare bestämt gäller detta enligt förarbetena

---

⁹⁸ Ekelöf, Rättegång IV, a.a. s. 26ff.

⁹⁹ Ekelöf, Rättegång IV, a.a. s. 28.

¹⁰⁰ Bergström, a.a. s. 134.

¹⁰¹ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 525ff.

¹⁰² 35 kap. 14 § 1st. RB.

¹⁰³ 36 kap. 16 § 2st. RB.

¹⁰⁴ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s.525f.

¹⁰⁵ 35 kap. 14 § 1st. 2p. RB

dödsfall, varaktig svår sjukdom eller att personen i fråga befinner sig på okänd ort.¹⁰⁶ Den andra punkten kan således inte åberopas beträffande vittnespsykologens kompletterande uppgifter.¹⁰⁷

Den tredje punkten i 35 kap. 14 § RB gäller om det finns särskilda skäl med hänsyn till de kostnader eller olägenheter som ett förhör vid eller utom huvudförhandling kan antas medföra, vad som kan antas stå att vinna med ett sådant förhör, berättelsen betydelse och övriga omständigheter. Av stadgandet framgår att en sammanvägning skall ske.¹⁰⁸ Enligt förarbetena skall bland annat tidsmässig vinst vid skriftlig berättelse och målets betydelse tas i beaktande. Grova brott banar väg för en restriktivare hållning vad beträffar skriftliga berättelser.¹⁰⁹ Vid exempelvis incestmål torde alltså inte den tredje punkten vara tillämplig.¹¹⁰

Det kan tilläggas att förarbetena betonar särskilt att 35 kap. 14 § RB inte får leda till att bevisomedelbarheten förskjuts eller att beviskravet sänks.¹¹¹ Allmänt sett torde det av det ovan redovisade framgå att vittnespsykologers egenhändigt framtagna material inte utgör processmaterial.¹¹²

Förslag har framförts om att psykologen skulle kunna tillsättas redan på förundersökningsstadiet. Det skulle inte vara någon svårighet att avgöra vilka fall som behöver denna expertis, förhören kan då genomföras mer obundet än under huvudförhandlingen som är offentlig och psykologen får möjlighet att styra förhöret i högre grad. Psykologens arbete integreras genom detta förfarande i förundersökningsfasen. Innan huvudförhandlingen avger psykologen ett preliminärt utlåtande och domstolen kan sedan besluta vilken del av utredningen som direkt beaktas i rätten. Vid förhör i domstolen skulle psykologen ges möjlighet att ställa frågor. Avviker utsagan från tidigare material bör psykologen få tillfälle att komplettera sin utredning varefter psykologen förhörs.¹¹³ Mot detta förslag kan invändas att det inte tycks finnas något uttryckligt lagstöd att låta psykologen agera som förhørsledare. Det närmast liggande undantaget skulle kunna vara förhör med barn där psykologen med särskild sakkunskap kan biträda förhöret eller yttra sig om utsagans värde.¹¹⁴ I övriga fall kan, om förundersökningsledaren medger det, psykologen närvara enligt 23 kap. 10 § 2 st. RB. Det kan även hävdas att det i regel inte på ett tidigt stadium är möjligt att förutse behovet av en vittnespsykolog med tanke på de kostnader som anlitaandet av

---

¹⁰⁶ Proposition 1986/87:89, Ett reformerat tingsrättsförfarande, s. 173.

¹⁰⁷ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 526.

¹⁰⁸ 35 kap. 14 § 1st. 3p. RB.

¹⁰⁹ Proposition 1986/87:89, a.a. s. 173f.

¹¹⁰ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 526.

¹¹¹ Proposition 1986/87:89, a.a. s. 174.

¹¹² Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 526.

¹¹³ Arne Trankell, Vittnespsykologin som hjälpmedel i svensk rättegång, Bokförlaget Liber 1965, Bohusläningens AB, Uddevalla 1965, s. 134ff.

¹¹⁴ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 529.

psykologen skulle medföra.¹¹⁵ Det ovan nämnda förslaget skulle leda till ett friare förfarande men förutsätter ingen vittnesed.¹¹⁶ Med förslaget eftersätts också offentlighetsprincipen.¹¹⁷

Dilemmat med att lösa vittnespsykologens kompletterande arbete som bevis kan lösas genom att vittnespsykologens material presenteras i domstolen. 40 kap. 5 § 1st. RB stadgar att om det finnes för vinnande av upplysning rörande omständighet, som är av betydelse för den sakkunniges uppgift, före huvudförhandlingen part eller annan böra höras eller annan utredning förebringas inför rätten, må rätten förordna därom. Bestämmelsen kräver att rätten utsett den sakkunnige. En sakkunnig som har en part som uppdragsgivare får inrikta sig på det material som ges av uppdragsgivaren och de uppgifter som kan erhållas av motparten. Vidare krävs det att det som är föremål för bevisupptagning är kopplat till ett mål anhängigt vid domstol. Det bör även kunna förväntas att den sakkunnige utfår den information som är relevant genom bevisupptagningen samt att informationen är av betydelse för den sakkunnige.¹¹⁸

Beslutar rätten att det är lämpligt med bevisupptagning före huvudförhandlingen gäller de regler som är uppställda för bevisupptagning utom huvudförhandling.¹¹⁹ Följden av detta blir enligt 35 kap. 13§ 1st RB att de bevis som framkommer genom 40 kap. 5 § 1st. RB åter skall tas upp vid huvudförhandlingen i tingsrätten, om rätten finner det av betydelse för målet och inga hinder föreligger att ta upp beviset.¹²⁰ Enligt förarbetena till 40 kap. 5 § 1st. RB bedöms det utredningsmässigt vanligtvis tillräckligt med förundersökningsmaterialet och den sakkunniges egna iakttagelser när det gäller brottmål.¹²¹ Detta skulle kunna tyda på att paragrafen utgör ett undantag från koncentrationsprincipen och att den skall användas i restriktiv omfattning.¹²²

Det är svårt att dra några slutsatser av tillämpningen av 40 kap. 5 § 1st. RB i rättspraxis. Två rättsfall som rör sexuellt utnyttjande av barn kan i viss mån anses belysande. Det första fallet, NJA 1986 s.821, rör en man som påståtts sexuellt utnyttjat sin 5-åriga dotter. Barnet hade berättat om sina upplevelser spontant för modern och i behandlingssyfte för en barnpsykolog. Under huvudförhandlingen framlades bland annat bandupptagningen med psykologen som bevis. Eftersom utredningen ansågs bristfällig ogillade HD åtalet. Instansens motivering kan ses som en anvisning för att en vanlig förundersökning skall genomföras och att åtalet inte skall vila på

---

¹¹⁵ Arne Trankell, *Vittnespsykologins arbetsmetoder*, Bokförlaget Liber, AB Littorin Rydén Boktryckeri, Örebro 1963., s. 140.

¹¹⁶ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 530.

¹¹⁷ Heuman, a.a. s. 220.

¹¹⁸ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 527.

¹¹⁹ 40 kap. 5 § 1st. RB.

¹²⁰ 40 kap. 5 § 2st. RB reglerar situationen i hovrätt och HD.

¹²¹ SOU 1938:44, Förslag till rättegångsbalk, s. 421.

¹²² Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 527ff.

information som erhållits på annat sätt.¹²³ HD uttalade att "Av rättssäkerhetsskäl måste höga krav ställas på förhör som hålls med ett barn under förundersökning. Detta gäller både metodik och innehåll."¹²⁴

Det andra rättsfallet, RH 1987 s. 218, handlar om en man som åtalats för sexuellt utnyttjande av sin 3-åriga dotter. En barnpsykolog som förordnats av tingsrätten och en kurator hade haft fyra samtal med flickan, vilka utgjorde bevisningen i målet. De två senare samtalen hade spelats in på video och spelats upp i tingsrätt och hovrätt. De två första konversationerna fanns som journalanteckningar och togs upp i förhör av dem som varit delaktiga i samtalen. De första samtalen var av betydelse eftersom flickan vid dessa konversationer enligt psykologen gett prov på spontanitet. Majoriteten av hovrätten ogillade åtalet eftersom rätten själv skall ha möjlighet att bedöma allt material till grund för åtalet. Domstolen bör kunna jämföra den sakkunniges slutsatser med dennes utredningsunderlag. De två första samtalen skulle exempelvis ha kunnat spelas in på band så att rätten hade möjlighet att göra jämförelser.¹²⁵

Konklusionerna av rättsfallen kan alltså anses vara att vid mål angående sexuella övergrepp mot barn skall den sakkunniges utredningsunderlag vara av hög standard och att psykologens arbete skall kunna granskas av domstolen.¹²⁶

Allmänt sett kan tillämpningsområdet för RB 40:5 st. 1 anses vara förhållandevis beskuret. Tillfällen då bestämmelsen blir aktuell kan vara vid förhör av särskilt viktiga eller tredskande betydelsefulla vittnen och bör inte gälla förhör av barn. Med särskilt viktiga vittnen menas till exempel vittnen vars utsagor är av stor betydelse för vittnespsykologens slutsatser. Tillämpas 40 kap. 5 § st.1 RB i dessa situationer bör vittnet åter höras vid huvudförhandlingen. Som huvudregel gäller för upptagning av bevis utom och vid huvudförhandlingen att rätten skall ges möjlighet att bedöma det material som psykologen haft tillgång till. Undantag från denna huvudregel kan bli aktuellt om materialet är av den komplicerade art att domstolen inte skulle kunna kontrollera informationen eller att förebringande inför rätta skulle vara opraktiskt eller svår genomförbart. Det undantag som gäller att domstolen inte skulle kunna kontrollera materialet kan kompenseras genom att de personer som berörs i utlåtandet kan höras i rätten. Därmed kan domstolen bedöma det material som ligger till grund för utlåtandet.¹²⁷ Tillfällen då det inte skulle vara möjligt att förebringa visst material inför rätten skulle vara när en person är för ung för att höras i domstolen. Det blir

---

¹²³ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 531f.

¹²⁴ NJA 1986 s. 828.

¹²⁵ RH 1987 s. 218, s. 218ff. Minoriteten ansåg att underlåtenheten att spela in de två samtalen inte skulle resultera i att deras värde helt försvann, utan att bevisvärdet reducerades. Med hänsyn även till övriga omständigheter fann minoriteten att brottet sexuellt utnyttjande av underårig var styrkt. Se mer RH 1987 s. 218, s. 222f.

¹²⁶ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 531.

¹²⁷ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s.532ff.

därmed lämpligare att låta en barnpsykolog eller barnpsykiater medverka och sedan höras i rätten. Den unges berättelse från förundersökningen kan företes rätten genom band- eller videoinspelning. Vid ett sådant förhållande försvagas berättelsens bevisvärde och domstolen får vara observant på detta.¹²⁸

Det som nu sagts kan summeras på det sättet att den sakkunniges utredningsunderlag i möjligaste mån redovisas i rätten varpå domstolen, eventuellt med hjälp av den sakkunnige, inhämtar och bedömer materialet.¹²⁹

4.3 Sammanfattning

Vid brottmål är det många gånger vittnets utsaga som är avgörande för målets utgång. Vittnesutsagan kan emellertid vara bristfällig, vilket kan resultera i att oskyldiga döms för brott som de inte begått. Genom att domstolen är observant på olika påverkansfaktorer och felkällor kan detta undvikas. En vittnespsykolog kan utbilda personer inom rättsväsendet och tillhandahålla vittnespsykologiska resultat med beaktande av enskilda fall. Vittnespsykologen kan också uttala sig om tillförlitligheten i de aktuella utsagorna.

Som exempel på en metod som kan användas vid avgörandet av utsagans tillförlitlighet kan åberopas den formella strukturanalysen eller Trankells modell. I modellen ingår tre viktiga moment:

- 1) Den utsagepsykologiska realitetsanalysen.
- 2) Utredaren måste aktivt söka efter information, som motsäger en viss tolkning, för att till sist acceptera endast en tolkning (uppställande av hypoteser).
- 3) Det måste ske en dokumentation av analysunderlaget och en redovisning av de hypotesprövade resonemangen. Därmed kan slutsatsernas grund bedömas av andra.

Likheten mellan juridisk bevisprövning och vittnespsykologisk utsageanalys kan medföra vissa risker. Domstolen kan till exempel förbise den egna prövningen till förmån för den sakkunniges utlåtande vilket innebär att rätten inte genomför en kritisk granskning av sakkunniges analys.

Vittnespsykologen kan i sitt arbete komma fram till att materialet inte räcker till för att ett utlåtande skall kunna lämnas. Frågan blir då om och hur materialet skall kompletteras. Svårigheten med att lösa vittnespsykologens kompletteringsarbete kan lösas genom att psykologens material presenteras i domstolen. Rätten kan besluta att det är lämpligt med bevisupptagning före huvudförhandlingen. Då krävs det bland annat att rätten utsett den sakkunnige. Frågan kan bli aktuell vid förhör av särskilt viktiga eller

---

¹²⁸ Gregow, a.a. s. 514ff.

¹²⁹ Edelstam, "Fakta i målet"?, a.a. s. 540.

treddande betydelsefulla vittnen. Bevisupptagning före huvudförhandling torde inte gälla förhör av barn. Den sakkunniges utredningsunderlag bör i möjligaste mån redovisas i rätten varpå domstolen, eventuellt med hjälp av den sakkunnige, inhämtar och bedömer materialet.

5 Vittnespsykologins framväxt som särskild disciplin

Nedan följer en redogörelse för och analys av två rättsfall, RH 1989 s.310 samt NJA 1992 s.446. Det första fallet rör mordet på Olof Palme¹³⁰ och det andra målet handlar om sexuella övergrepp av underårig.¹³¹ De två rättsfallen kan på intet vis åskådliggöra hela vittnespsykologins framväxt eftersom det skulle kräva en grundligare undersökning, men de kan ge en inblick i vad som konkret händer när vittnespsykologi vävs in i det juridiska arbetet.¹³² Palmemålet är intressant sett ur olika synvinklar och har blivit ett mycket uppmärksammat fall.¹³³ HD gör i NJA 1992 s.446 några allmänna uttalanden om användningen av vittnespsykologisk sakkunnig i domstolarna.¹³⁴

5.1 RH 1989 s.310

Den rättegång som följde efter mordet på Olof Palme den 28 februari 1986 kan anses vara av särskilt intresse i förhållande till denna uppsats eftersom fallet illustrerar ett flertal i sammanhanget aktuella aspekter. Dessa aspekter är forskningsmetodologiska frågeställningar, vad domstolen bör tänka på vid användandet av vittnespsykologer samt diskussionen om huruvida domstolsbeslut blir mer korrekta genom den information som vittnespsykologen bidrar med.¹³⁵

I målet var åklagarens huvudvittne Lisbeth Palme och med avseende på hennes berättelse anlidade parterna var sin vittnespsykolog att som expertvittnen uttala sig om perception och minne.¹³⁶ I det följande redovisas kortfattat rättsfallet.

5.1.1 Lisbeth Palmes version

Lisbeth Palme berättade vid första förhöret bland annat att efter skotten såg hon snett bakifrån en man som sprang in mot Tunnelgatan. Mannen stannade till, vände sig om och började sedan springa igen. Några andra personer fanns inte i närheten. Den förmodade gärningsmannen var cirka 40 år, ungefär 180 cm lång med kompakt kroppsbyggnad. Han hade inte

---

¹³⁰ RH 1989 s. 310.

¹³¹ NJA 1992 s. 446.

¹³² Eget resonemang.

¹³³ Sven - Åke Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna - får vi bättre domstolsbeslut?, Svensk Juristtidning, 1992, s. 317.

¹³⁴ Anders Gustavsson, Astrid Holgerson (redaktörer), Aktuella vittnespsykologiska frågor - sex uppsatser från Vittnespsykologiska forskningslaboratoriet, Rapport nummer 1, Vittnespsykologiska forskningslaboratoriet, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, Akademityck AB, Edsbruk 1994, s. 80.

¹³⁵ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 312.

¹³⁶ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 312ff.

sydländsk utseende men var mörk med brunaktigt hår. Mannen hade vidare på sig mörka kläder, troligtvis grå byxor och en blå bullig jacka som räckte nedanför midjan. Något ytterligare angående mannens utseende hade Lisbeth Palme inte lagt märke till. Vid det första förhöret var Lisbeth Palme mycket chockad och hade svårigheter att ge någon information i övrigt angående mordet.¹³⁷

Ungefär en månad efter mordet förhördes Lisbeth Palme på nytt. Hon uppgav då att efter det att hennes man fallit till marken höjde hon blicken och fick syn på en man med stirrande blick 10 meter bort, vid hörnet av Tunnelgatan. Han var cirka 40 år och kring 180 cm lång. Mannen hade en intensivt stirrande blick, tunna läppar, en rak panna och raka ögonbryn samt ett rektangulärt ansikte. Hakpartiet var aningen framskjutet och han hade markerade kindknötar. Mannen var bredaxlad men inte stor. När han sprang från platsen gav han ett spänstigt och vältränat intryck. Lisbeth Palme påpekade vid förhöret att hon vid denna punkt i händelseförloppet var mycket uppmärksam eftersom hon letade efter någon som kunde hjälpa henne.¹³⁸

Nästan tre år efter mordet, den 14 december 1988, var Lisbeth Palme involverad i en konfrontation. Hon fick se 12 män på videoband, varav nummer åtta var Christer Pettersson. När Lisbeth Palme sett männen uppställda bredvid varandra sade hon: ”Det ser man väl vem som är alkoholist. Det är nummer åtta”.¹³⁹ När männen individuellt presenterats genom att visas i närbild, helbild samt gångsekvens menade Lisbeth Palme att nummer åtta överrensstämde med hennes berättelse och hennes åsikt ändrades inte av en andra genomgång av bandet. Lisbeth Palme förhördes senare om nummer åtta och hon påpekade då att han inte hade mustasch vid mordtillfället. Vid konfrontationen hade Christer Pettersson mustasch, men inte vid mordtillfället.¹⁴⁰

5.1.2 Tingsrättens bedömning

Rättegången i tingsrätten började i juni 1989.¹⁴¹ Eftersom Lisbeth Palme kunde peka ut Christer Pettersson vid vittneskonfrontationen var hon åklagarens huvudvittne i tingsrätten. Åklagaren yrkade på att Christer Pettersson skulle dömas för mord och försök till mord alternativt framkallande av fara för annan.¹⁴²

När tingsrätten redogjort för vad som allmänt ansågs utrett, till exempel att Olof Palme blev skjuten vid en viss tidpunkt, ställde rätten frågan om Lisbeth Palme möjligen kunde ha misstagit sig vad gäller att Christer

---

¹³⁷ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 313f.

¹³⁸ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 314.

¹³⁹ RH 1989 s. 310, s. 349.

¹⁴⁰ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 314.

¹⁴¹ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 314f.

¹⁴² RH 1989 s. 310.

Pettersson var den aktuella gärningsmannen.¹⁴³ Försvaret hävdade detta och använde sig av en expert som redogjorde för vilka faktorer som var avgörande för ett vittnes tillförlitlighet.¹⁴⁴ Konfrontationsgruppens sammansättning angreps av försvaret, Lisbeth Palme kom på grund av gruppens sammansättning att på ett självklart sätt välja Christer Pettersson. Försvaret menade också att Lisbeth Palme varit i sådant chocktillstånd vid mordtillfället att hon till viss del varit okapabel att göra de iakttagelser som hon påstod sig ha gjort.¹⁴⁵ Genom detta resonemang menade försvaret att Lisbeth Palmes vittnesmål näppeligen var trovärdigt.¹⁴⁶

Tingsrätten jämförde Lisbeth Palmes iakttagelser med de vittnesmål som lämnats angående gärningsmannens utseende och beteende. Vittnesberättelserna överrensstämde på många punkter med Lisbeth Palmes iakttagelser. Jämförelsen visade därför enligt rätten att hennes iakttagelseförmåga inte föranledde några tvivel, trots hennes sinnesstämning i form av chock. När det gällde konfrontationsgruppens sammansättning menade tingsrätten att denna inte gett upphov till något självklart ställningstagande på det sätt som försvaret gjort gällande. Lisbeth Palme hade på ett övertygande sätt pekat ut Christer Pettersson vid huvudförhandlingen. Det enda som skulle kunna väcka tvivel var den långa tidsperioden på tre år som förflöt innan konfrontationen genomfördes och den ytterligare tid som förflutit fram till huvudförhandlingen. Tingsrätten menade dock att ett korrekt utpekande säkert ändå kunde göras trots en sådan längre tidsperiod. Instansen påpekade att Lisbeth Palme konfronterats med en stor mängd fotografier och figuranter utan att fastna för någon annan före hon utpekade Christer Pettersson. Genom att Lisbeth Palmes utpekande stöddes av vittnesberättelserna i stort, till exempel kroppsbyggnad, klädsel och rörelsemönster, befanns Christer Pettersson av tingsrättens majoritet skyldig för mordet på Olof Palme.¹⁴⁷

Två skiljaktiga ledamöter ansåg att åtalet skulle lämnas utan bifall. De räknade bland annat upp omständigheter som manade till försiktighet när det gällde Lisbeth Palmes identifiering. Omständigheterna som gjordes gällande var att det var en mörk februarikväll då mordet ägde rum, Lisbeth Palmes iakttagelser var kortvariga, hon var upprörd och det handlade om en för henne okänd gärningsman. Vidare hade det gått lång tid innan Lisbeth Palme fick vara med i en vittneskonfrontation och hennes detaljerade beskrivning av gärningsmannen gavs en tid senare. Det fanns därför utrymme för misstag. Enligt önskemål från Lisbeth Palme dokumenterades inte konfrontationen med bandupptagning, vilket minskade dess bevisvärde. När det gällde vittnenas beskrivning av gärningsmannens kläder skiljde de sig något åt medan gärningsmannens rörelsemönster redovisades på ett samständigt sätt. Detta gav visst stöd för Lisbeth Palmes identifiering men

---

¹⁴³ RH 1989 s. 310, s. 324ff.

¹⁴⁴ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 314f.

¹⁴⁵ RH 1989 s. 310, s. 324ff.

¹⁴⁶ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 314f.

¹⁴⁷ RH 1989 s. 310, s. 324ff

kunde inte ligga till grund för påståendet att Christer Pettersson skulle vara gärningsmannen. Det var för osäkert att låta Lisbeth Palmes identifiering jämte vittnesbevisning avgöra att Christer Petterson skulle vara identisk med gärningsmannen.¹⁴⁸

5.1.3 Hovrättens bedömning

Tingsrättens dom överklagades av parterna.¹⁴⁹ Både försvaret och åklagarsidan hade i hovrätten anlitat var sin expert, vilka framlade utlåtande och gav vittnesmål. Försvarets expert menade att generell kunskap om människor inte kunde bibringa någon information för det enskilda fallet, utan det individuella vittnesmålet måste analyseras. Experten använde sig således av den formella strukturanalysen. Metoden kunde inte tillämpas fullt ut på Lisbeth Palmes vittnesmål eftersom inspelningar från de första förhören inte hade gjorts. Detta ledde i sin tur till att experten kommenterade hur Lisbeth Palmes berättelse utvecklats. Under de förhör som genomförts hade berättelsen ökat i detaljmängd vilket inte var en följd av Lisbeth Palmes minne utan ett resultat av påverkan från massmedia och dylikt. Experten menade att det fanns faktorer som kunde ha påverkat vittnesmålets tillförlitlighet negativt. Exempelvis nämndes dåliga ljusförhållanden på platsen, det korta händelseförloppet, händelsens känslomässiga karaktär och massmedias påverkande roll. Även den uppgiften att den utpekade var en främmande person och att mycket lång tid förflutit innan identifikation gjordes togs upp som viktiga omständigheter. Det faktum att Lisbeth Palme fällde en kommentar om alkoholism under vittneskonfrontationen visade på att hon grundat utpekandet på annan information än sin egen. Lisbeth Palmes uppfattning hade förstärkts av att sekvensen med Christer Pettersson visats flera gånger efter varandra.¹⁵⁰

Försvaret hämtade stöd från Devlin-rapporten. Under 1970-talet fick en brittisk kommitté uppdraget att analysera felaktiga domar på grund av till exempel felaktiga vittnesidentifieringar. Analysresultatet redovisades i Devlin-rapporten. Kommittén var restriktiv när det gällde fall där tillförlitligheten avgjorts endast med hjälp av ögonvittnesberättelser.¹⁵¹ Denna inställning berodde på att det fanns för många felkällor och en benägenhet till övertro när det gällde sådan bevisning.¹⁵² Kommittén rekommenderade att fällande dom inte bör avkunnas om domen baseras endast på ögonvittnesberättelser.¹⁵³ Detta ställningstagande berodde på att den typ av identifiering som det är fråga om ger upphov till en mängd felkällor och tenderar att övervärderas.¹⁵⁴ Undantag från kommitténs rekommendation kunde komma i fråga om identifieringsförhållandena är

---

¹⁴⁸ RH 1989 s. 310, s. 328f.

¹⁴⁹ RH 1989 s. 310, s. 330.

¹⁵⁰ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 315ff.

¹⁵¹ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 315ff.

¹⁵² Gustavsson, a.a. s. 16.

¹⁵³ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 315ff.

¹⁵⁴ Gustavsson, a.a. s. 16.

exceptionella eller vittnesmålet stöds av annan information.¹⁵⁵ Situationer då förhållandena är exceptionella kan föreligga när vittnet känner den tilltalade sedan tidigare.¹⁵⁶ Devlin-rapporten fick begränsad betydelse i England men fick stor betydelse i Sverige genom Palmemålet.¹⁵⁷

Försvarets expert sammanfattade sitt resonemang genom att hävda att Lisbeth Palmes minnesbild förändrats genom påverkansfaktorer såsom media och att hon därför inte var trovärdig såsom vittne.¹⁵⁸

Åklagarsidans expert avsåg inte att specifikt kommentera Lisbeth Palmes vittnesmål utan svarade på ett antal frågor som åklagaren uppställt. Experten hävdade att den information som gavs härstammade från internationellt vedertagna forskningsresultat till skillnad från försvarets expert som blott använde sig av spekulationer. Åklagarsidans expert menade bland annat att enligt vissa studier kan central detaljinformation från känslomässiga händelser behållas i minnet. Att själva den traumatiska händelsen är kort är inte i sig av betydelse utan det är den totala tiden, det vill säga presentation och efterföljande paus enligt den så kallade total-time hypotesen, som är av vikt. Även om påverkansfaktorer såsom medier kan inverka på minnesbilden kan starka ledtrådar resultera i en korrekt framtagning ur minnet.¹⁵⁹

Hovrätten redogjorde i Palmemålet utförligt för hur identifikationsbevisning bör värderas.¹⁶⁰ Instansen tog starkt intryck av Devlin-rapporten vid bedömandet av den vittnespsykologiska kunskap som presenterats.¹⁶¹ Hovrätten intresserade sig särskilt för de likheter som fanns mellan Palmemålet och ett rättsfall som behandlats av den brittiska kommittén. Det engelska rättsfallet handlade om en person som vid en stöld av en parkeringsmätare skjutit en polisman. Personen dömdes till ett långvarigt fängelsestraff men det visade sig senare genom teknisk bevisning att den dömda var oskyldig. I båda fallen hade intresset riktat sig mot en person som tidigare dömts för samma sorts brott som det aktuella brottet. Målsägandena hade i båda målen varit delaktiga i konfrontationer, men inte pekat ut någon före det att den misstänkte ingått som figurant. Målsägandena hade också i båda fallen gett ett trovärdigt intryck och på grund av sin ställning erhållit sympati och medkänsla. Enligt Devlin-rapporten hade vittnen som först varit väldigt säkra på sin sak senare konstaterats ha gjort felaktiga identifikationer.¹⁶²

---

¹⁵⁵ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 315ff.

¹⁵⁶ Gustavsson, a.a. s. 16.

¹⁵⁷ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 316.

¹⁵⁸ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 315f.

¹⁵⁹ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 316f.

¹⁶⁰ Gustavsson, a.a. s. 12.

¹⁶¹ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 317.

¹⁶² RH 1989 s. 310, s. 336f.

Hovrätten gick inte så långt som Devlin-rapporten i vilken en allmän rekommendation uppställdes om hur identifikationsbevisning bör värderas. Rätten fokuserade istället på de faror för rättssäkerheten som kunde uppstå när endast ett vittnes utpekande är tillräckligt som fullt bevis. Det engelska fallet åskådliggjorde denna problematik. Det är viktigt, framhöll instansen, att målsägandes eller vittnets trovärdighet inte får sådan vikt att domstolen underlåter att kritiskt granska om observationerna gjorts under sådana förhållanden att utpekandet är att anses som tillförlitligt. Rätten måste vara observant på de faktorer som kan ge anledning till att minska tillförlitligheten i utsagan, till exempel ljusförhållanden på platsen och hur lång tid iakttagelsen varat. Omständigheter som talar emot att den misstänkte skulle vara gärningsmannen skall också tas i beaktande. I det engelska fallet gjordes exempelvis ingen utredning huruvida den misstänkte hade tillgång till vapen eller varför det fanns fingeravtryck som inte tillhörde denne.¹⁶³ I enighet med hovrättens resonemang skall identifikationsbevisning värderas med stor försiktighet. Instansen tog upp de faktorer som kunde försvaga tillförlitligheten i Lisbeth Palmes utpekande. Observationstiden var kort och möjligheten att se mannens ansikte var begränsad på grund av belysningen på brottsplatsen. Lisbeth Palmes sinnesstämning i form av upprördhet kan ha påverkat hennes iakttagelseförmåga. Vare sig frågor om vem som var gärningsman eller dennes utseende hade primärt intresse för Lisbeth Palme. För henne gällde det att skyndsamt få hjälp, vilket kan ha medfört att iakttagandet av detaljer i mannens utseende inte var det centrala för henne. Att Lisbeth Palme vid första polisförhöret inte kunde ge några detaljer om gärningsmannens utseende bekräftade detta. Under det att utredningen fortskred kunde Lisbeth Palme ge mer detaljinformation om gärningsmannen vilket kunde tyda på influenser från annat håll. Risken för misstag ökade genom att det tog tre år innan vittneskonfrontationen gjordes. Konfrontationsgruppens sammansättning kan även ha bidragit till utpekandet då Christer Pettersson skiljde sig från de andra figuranterna när det gällde utseende och klädsel. Den information som Lisbeth Palme erhöll innan konfrontationen kan också ha haft betydelse vid utpekandet av just Christer Pettersson. Övriga vittnesuppgifter om gärningsmannen var inte tillräckligt detaljrika för att en säker identifiering skulle kunna göras. Ingen teknisk bevisning i form av exempelvis fingeravtryck eller krutstänk kunde binda gärningsmannen vid brottet.¹⁶⁴ Hovrätten ansåg alltså att Lisbeth Palme antingen misstagit sig eller haft en förutbestämd uppfattning när hon pekade ut Christer Pettersson.¹⁶⁵ Det saknades teknisk bevisning och Christer Pettersson frikändes.¹⁶⁶

---

¹⁶³ RH 1989 s. 310, s. 338.

¹⁶⁴ RH 1989 s. 310, s. 348ff.

¹⁶⁵ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 317.

¹⁶⁶ RH 1989 s. 310, s. 352f.

5.1.4 Kommentarer angående rättsfallet

Palmemålet är speciellt i många avseenden. Mordoffret var en välkänd person och fallet blev mycket uppmärksammat. Lisbeth Palmes ögonvitnesskildring kan anses tillhöra ett av de mest diskuterade i svensk rättshistoria.¹⁶⁷

Palmemålet aktualiserar också ett flertal vittnespsykologiska spørsmål. Fallet lyfter fram frågan om vittnespsykologer verkligen tillför något av nytta i domstolssammanhang. Två huvuduppfattningar kan skönjas.¹⁶⁸ Den ena uppfattningen är att expertvittnen är viktiga¹⁶⁹ och den andra åsikten är att expertvittnen inte bör användas i domstolen.¹⁷⁰ De som är positivt inställda till anlitaandet av vittnespsykologer stödjer sig på utredningar som visar att domstolsledamöterna saknar den kunskap som skulle kunna göra bedömningen av ett vittnes tillförlitlighet lättare.¹⁷¹ De som är negativt inställda till vittnespsykologer hävdar att det inte finns något som talar för påståendet om övertro bland domstolsverksamma vad gäller ögonvitnessbevisning.¹⁷² Mot detta kan ställas att studier har visat att så är fallet. Vidare har det ifrågasatts om det är möjligt att som vittnespsykolog underlätta för domstolarna att avgöra ett ögonvittnes trovärdighet. Å andra sidan kan det invändas att en undersökning visat att jurymedlemmar beaktar ögonvitnesskildringar mer om det förekommit en expert vilken lämnat uppgifter i målet. De som är av den åsikten att expertvittnen inte bör användas i domstolen motiverar denna inställning med att experten inte tillför något nytt. Det som tillförs är allmänt ”know-how” eller sunt förnuft.¹⁷³

Fallet belyser också den strid som kan uppstå när två vittnespsykologer anlitas av vardera parten. Trots att experterna i fallet inte kunde komma överens om mediernas inverkan på Lisbeth Palmes vittnesmål, anses de ha bidragit med väsentlig bakgrundsinformation för att illustrera hur berättelsen kan ändras. Vissa forskare vill gå ett steg längre och menar att en strid mellan experter resulterar i ett större informationsvärde. Striden i Palmemålet väcker frågan om vem som skall utse experten. Det hävdas att det optimala vore om rätten självständigt utsåg den sakkunnige, eftersom experten då inte skulle bli frestad att endast verka för partens sak.¹⁷⁴

---

¹⁶⁷ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 317.

¹⁶⁸ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 317ff.

¹⁶⁹ Elizabeth F. Loftus, Silence Is Not Golden, *The American Psychologist*, 38, 1983, s. 564ff.

¹⁷⁰ Michael McCloskey, Howard E. Egeth, Eyewitness Identification, What Can a Psychologist Tell a Jury?, *The American Psychologist*, 38, 1983, s. 555.

¹⁷¹ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 317ff.

¹⁷² McCloskey, a.a. s.555.

¹⁷³ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 317ff.

¹⁷⁴ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 325f.

I Palmemålet menade åklagarsidans expert att försvaret inte använde sig av internationellt vedertagna forskningsresultat. Det anses vara mycket olyckligt när en sådan situation infinner sig då den ena parten använder sig av en vetenskapligt grundad sakinformation medan den andra parten blott framför sin egen åsikt. En följd av detta resonemang blir att undersökningen av en utsagas trovärdighet genom en utsageanalys inte anses vara vetenskap.¹⁷⁵ En definition om vad vetenskapligt grundad sakinformation är har formulerats på följande sätt: ”psykologisk kunskap som producerats utifrån ett vetenskapligt paradigm och som presenterats i internationella psykologiska tidskrifter med lektorgranskningsförfarande”.¹⁷⁶ Domstolen förutsätts vara observant på vad som är vetenskap och vad som inte är det. Rätten bör också utse experten med tanke på vilket psykologiskt vetenskapligt område som berörs. I Lisbeth Palmes vittnesmål var det kognitionspsykologi, människans tänkande och minne, som aktualiserades.¹⁷⁷

Åsikten att det är mycket olyckligt när den ena parten använder sig av vetenskapligt grundad sakinformation medan den andra parten blott framför sin egen åsikt kan kommenteras på följande vis. Åklagarsidans expert i Palmemålet använde sig av ett amerikanskt tillvägagångssätt. Det amerikanska förfarandet är annorlunda än det svenska, vilket har att göra med bevisvärderingen i det anglosaxiska systemet. Bevisvärderingen är ett strikt legalistiskt inslag i detta system. Det finns regler för vilken sorts bevisning juryn får fästa avseende vid. Detta innebär att sakkunniga inte kan uttala sig om en viss utsagas tillförlitlighet. I stället ges information som rör allmän psykologisk forskning och personliga forskningsframsteg, som indirekt kan tala för en viss ståndpunkt. I Sverige tillämpas däremot fri bevisvärdering, vilket möjliggör en analys av en enskild vittnesutsaga. Den information som härrör från allmänna forskningsresultat kan appliceras på det enskilda fallet genom den formella strukturanalysen, såsom försvarets sakkunniga gjorde i Palmemålet.¹⁷⁸

För att en vittneskonfrontation skall kunna genomföras krävs det bland annat, vilket tidigare framhållits, att valet av distraktorer görs på rätt sätt. Sammansättningen av konfrontationsgruppen kan kontrolleras mot en neutral grupp, det vill säga en grupp där personerna inte sett den misstänkte. Personerna i den neutrala gruppen informeras först allmänt om brottet och olika vittnesbeskrivningar om den misstänkte. Därefter ombeds testpersonerna att peka ut den misstänkte ur konfrontationsgruppen. Visar det sig att den misstänkte pekas ut i större omfattning än de övriga i konfrontationsgruppen är sammansättningen inte fullvärdig och bör ändras innan vittnena aktualiseras.¹⁷⁹ Denna form av test av konfrontationsgruppen kunde troligtvis inte ha genomförts i Sverige när det gäller Palmemålet

---

¹⁷⁵ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 326.

¹⁷⁶ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 326.

¹⁷⁷ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 326f.

¹⁷⁸ Wiklund, a.a. s. 789f.

¹⁷⁹ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 328f.

eftersom fallet fick sådan massmedial uppmärksamhet att det skulle vara svårt att hitta en neutral testgrupp.¹⁸⁰ I medierna skildrades flera gånger händelseförloppet som det beskrivits av vittnena och fantombilder publicerades. Det rapporterades att gärningsmannen hade en särskild gångstil och att denne var missbrukare. Vittneskonfrontationen där Lisbeth Palme deltog analyserades senare. Utgångsläget var att hänsyn inte bara skulle tas till vittnesbeskrivningar utan även att massmedias roll skulle beaktas. Målet med studien var att försöka utröna eventuella konsekvenser av medierapporteringen när det gällde vittnesutpekandet. Undersökningen genomfördes i USA där försökspersonerna till största delen inte hade hört talas om Palmemålet. Försökspersonerna delades upp i fyra mindre grupper, de fick veta att en av de tolv personerna på videoinspelningen var den misstänkte gärningsmannen samt att de skulle skriva ned numret på den figurant de menade var denna person. I den första gruppen gavs inga extra uppgifter. Den andra gruppen fick se fantombilder av den misstänkte i fem till tio sekunder innan själva videosekvensen medan den tredje gruppen fick se fantombilder och fick information om den misstänktes gångsätt. Den fjärde gruppen fick se fantombilder, fick information om den misstänktes gångsätt och upplysning om att denne var missbrukare. Videobandet spelades upp två gånger i följd i samtliga grupper. Resultatet blev sammanfattningsvis att ju mer information som delgetts försökspersonerna desto fler pekade ut den misstänkte Christer Pettersson. 10 % i den första gruppen pekade ut den misstänkte medan andelen var 74 % i den fjärde gruppen. Undersökningen visar således att massmedial uppmärksamhet kan leda till att konfrontationen blir otillförlitlig och att medias rapportering kan påverka ett vittne.¹⁸¹

5.1.5 Egna synpunkter

Personligen anser författaren till uppsatsen att tingsrättens avgörande i Palmemålet inte tycks vara helt objektiv. Rätten beaktar troligtvis omedvetet omständigheter som talar till Lisbeth Palmes fördel och negligerar de faktorer som skulle kunna väcka tvivel vad gäller hennes identifiering. Exempel på detta är argumenteringen om den långa tid som förflöt innan Lisbeth Palme fick delta i en vittneskonfrontation. Tingsrätten anser att det i och för sig säkert var möjligt att efter så lång tid göra en sådan identifiering som Lisbeth Palme gjort, men gav ingen närmare förklaring eller motivering till denna uppfattning.

Till skillnad från majoriteten tar två skiljaktiga i tingsrätten upp och diskuterar faktorer som ger anledning till funderingar kring identifieringen, exempelvis ljusförhållanden och det korta händelseförloppet. Tillsammans med vittnesberättelsernas olikheter blir osäkerhetsfaktorerna allt för många och i konsekvens med detta resonemang lämnas åtalet utan bifall. De skiljaktigas syn på saken är mer korrekt, i enighet med principen att det skall vara ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade skall ha begått gärningen.

---

¹⁸⁰ Wiklund, a.a. s. 791f.

¹⁸¹ Christianson, Psykologisk expertis i rättssalarna, a.a. s. 329f.

Eftersom tvivel av ganska avsevärd grad fortfarande kvarstod efter det att parterna hörts skall såsom minoriteten anser åtalet utan bifall.

Det finns likheter i de skiljaktigas åsikter och hovrättens argumentering. Hovrättens domskäl är mer systematiskt upplagt än tingsrättens därför att händelseförloppet indelas i sekvenser vilka diskuteras separat innan den slutliga bedömningen redovisas. Detta ger en tydligare överblick. Särskilt intressant och bekräftande med hänsyn till syftet med den här uppsatsen är avsnittet om Lisbeth Palmes identifiering. Hovrätten framhåller vikten av att domstolen måste ha ett kritiskt förhållningssätt vad gäller målsägandes eller vittnets iakttagelser. Rätten gör en lämplig avvägning när den inte ställer upp någon allmän regel för när ett utpekande skall utgöra full bevisning om identitet. Viktigt är istället att beakta rättssäkerheten. Även det faktum att identifikationen och konfrontationsgruppens sammansättning kan ifrågasättas stödjer detta förhållningssätt. Hovrätten påtalar vikten av att beakta vad som talar emot att den tilltalade är gärningsmannen. Att instansen närmare diskuterar Lisbeth Palmes iakttagelser, såsom att de var kortvariga och skedde i begränsad belysning, är både betydelsefullt och nödvändigt.

Hovrätten för ett resonemang kring huruvida Lisbeth Palmes betraktande av den man som påstås ha skjutit Olof Palme kan anses som central eller perifer information. Författaren till uppsatsen vill kort och närmast som en parantes kommentera detta. Domstolen kommer fram till att eftersom Lisbeth Palme primärt letade efter någon som kunde hjälpa hennes man var mannens utseende perifer information för henne. Hon gjorde således inga detaljerade iakttagelser av hans yttre. Mot detta kan den ovan nämnda Easterbrook-hypotesen ställas. Denna hypotes framhåller att när en person utsätts för något traumatiskt insnävas dess uppmärksamhetsfokus ungefär som ett tunnelseende. Vittnespsykologiskt sett uppfattas ändock den information som sorterar ut vid tunnelseendet. Den utsorterade informationen kan vara svår att återge den närmaste tiden efter den traumatiska händelsen men efter en tid, till exempel två veckor, kan det vara lättare. Detta resonemang innebär att senare given information från ett vittne som utstått exceptionellt traumatiska händelser inte helt bör negligeras. Det skulle kunna hävdas att Lisbeth Palmes uppgifter vinner stöd i Easterbrook-hypotesen. Sålunda kunde hon minnas detaljer i mannens utseende vid förhöret en månad efter mordet. Det kan dock diskuteras huruvida resonemanget överhuvudtaget behöver aktualiseras eftersom det att döma av vad som framkommit i rättsfallet var begränsade ljusförhållanden på platsen. Det skulle på grund av bristfälliga ljusförhållanden vara svårt att observera några detaljer. Vid en förklaring till det gradvis ökade antalet detaljer i Lisbeth Palmes berättelser är det svårt att bortse från att hon skulle kunna ha påverkats av till exempel massmedia.

Efter det att ovanstående kommentarer noterats betonas att författaren till uppsatsen delar hovrättens resonemang. Eftersom Palmemålet är unikt med kända personer inblandade och massmedial bevakning ökar osäkerhets- och

påverkansfaktorerna. Då det inte är ställt utom rimligt tvivel att Christer Pettersson gjort sig skyldig till de handlingar som åklagaren lagt honom till last skall åtalet lämnas utan bifall.

5.2 NJA 1992 s.446

Fallet NJA 1992 s.446 handlar bland annat om bevisvärdering i mål om sexualbrott och om anlitanande av psykologisk expertis.¹⁸² HD gör även några allmänna uttalanden angående hur vittnespsykologer kan användas i domstolarna.¹⁸³

Enligt åtalet skulle Hanna E från april 1990 till oktober 1991 i bostaden vid flera tillfällen grovt sexuellt utnyttjat sin 13-15 åriga dotter Chamiran. Detta hade bland annat skett genom att Hanna E stoppat in sina fingrar i dotterns könsorgan i samband med att han onanerat sig själv och att han haft fullbordat samlag med henne. Hanna E hade också enligt åtalet gjort sig skyldig till grov våldtäkt på sin dotter vid upprepade tillfällen (cirka 200 tillfällen). Åklagaren menade att varje brott för sig var grovt i och med att Hanna E utnyttjat sin biologiska dotter som var utan sexuell erfarenhet och att det handlade om försvarslösa situationer.¹⁸⁴

Hanna E förnekade de påstådda gärningarna. Chamiran hade enligt honom fantiserat ihop det hela. Upprinnelsen till fantasierna var att familjen hade det fattigt och att dottern ville flytta till USA. När försvaret informerat Hanna E om att det konstaterats att dottern inte längre var oskuld menade pappan att Chamiran kan ha haft samlag med en annan man och inte velat tala om det för honom. I stället beskyller hon Hanna E. Chamiran hävdade att hon inte haft samlag med någon pojke eftersom det är viktigt att vara oskuld fram till att giftermålet ägt rum.¹⁸⁵

5.2.1 Målsägandes och tilltalades versioner

Chamiran berättade bland annat att hon följt med sin pappa på en fest och att han där drack alkohol och blev berusad. På vägen hem till bostaden hade han talat om vikten av att vara oskuld och att han skulle vara glad om hon var det. I ett skogsparti hade han försökt kyssa henne på munnen. När de kommit hem gick Chamiran och lade sig iförd pyjamas. Pappan kom in till henne och fortsatte att tala om flickor och oskuld. Så småningom fick han henne att lägga sig på rygg och han drog av hennes byxor. Han stoppade in två fingrar i hennes könsorgan men kunde inte känna något. Pappan onanerade, fick utlösning och gick till badrummet. Chamiran delade rum med sin syster och hon sov under hela händelseförloppet. Hanna E kom tillbaks och bad dottern om förlåtelse. Efter cirka en vecka meddelade

---

¹⁸² NJA 1992 s. 446, s. 446.

¹⁸³ Gustavsson. a.a. s. 80.

¹⁸⁴ NJA 1992 s. 446, s. 446ff.

¹⁸⁵ NJA 1992 s. 446, s. 446ff.

pappan att han måste fortsätta undersökningen eftersom han inte fått svar på om hon var oskuld. Han tog fram sin penis och sade att det var det enda återstående sättet att ta reda på detta. Pappan förde in sin manslem i hennes könsorgan och fick så småningom utlösning. Han bad henne senare om förlåtelse och han började gråta. Efter dessa händelser fortsatte Hanna E:s ageranden mot Chamiran. När hon var avvisande mot honom tog han fram en kniv och hotade att döda både sig själv och henne om hon inte gjorde vad han ville. Ropade hon på hjälp skulle han även döda den som kom till undsättning. En gång stod hon i köket med sin bror. Hanna E kom då in i köket och bad brodern att gå och tvätta sig. Han låste dörren till köket och sade till Chamiran att ta av sig kläderna. Han tog tag om hennes hals och hotade att döda henne om hon inte gjorde som han ville. Därefter genomförde han ett analt samlag med henne. Ibland smorde han hennes analöppning med smör. Mestadels var samlagen anala och några gånger rörde det sig om vaginala samlag. Efter en tid berättade Chamiran om pappans aktiviteter för en vän till hennes mamma. Vännen bad Chamiran att inte berätta det för någon. En släkting till familjen fick av Chamiran höra att hon blivit våldtagen i en skog av två pojkar. Denna version presenterade Chamiran därför att hon inte ville berätta vad fadern utsatt henne för.¹⁸⁶

Hanna E hävdade att han inte gillar analsamlag. Han kunde inte minnas festen som Chamiran berättat om och han försökte aldrig kyssa henne. Han drack ibland men blev aldrig berusad. Hanna E diskuterade eller frågade aldrig Chamiran om hon var oskuld. Däremot berättade han om vikten att vara oskuld. De senaste åren hade Chamiran inte varit sig lik. Hon var nervös och klagade på föräldrarna. Hon blev även väldigt fantasifull. Hon berättade att hon ville åka till USA och gifta sig med någon i en popgrupp som hon ofta lyssnat på. Nära Hanna E:s penis hade han ett födelsemärke som Chamiran borde ha sett om han gjort det hon påstått.¹⁸⁷

5.2.2 Tingsrättens bedömning

I tingsrätten hölls sakkunnigförhör med skolpsykologen Stig Broquist och vittnesförhör med bland annat överläkaren Kari Ormstad. Tingsrätten gick först igenom vad Hanna E sagt och de vittnen han åberopat som stöd för sitt resonemang. Exempelvis hade Hanna E:s fru och syster angett samma skäl som Hanna E varför Chamiran skulle beskylla honom för de nämnda brotten. När det gällde det födelsemärke som Hanna E hade vid sitt könsorgan konstaterade tingsrätten att det inte var särskilt framträdande samt att Hanna E innan fotograferingen av sitt könsorgan rakat området kring födelsemärket.¹⁸⁸

När det gällde Chamirans berättelse verkade den vara upplevd såsom hon beskrivit den. Innehållet i berättelsen hade inte ändrats från förundersökning till huvudförhandling och uppgifterna var inte motstridiga sinsemellan. Den

---

¹⁸⁶ NJA 1992 s. 446, s. 447ff.

¹⁸⁷ NJA 1992 s. 446, s. 449f.

¹⁸⁸ NJA 1992 s. 446, s. 450ff.

beskrivning som Chamiran lämnat inför vänner och lärare stämde i allt väsentligt med den berättelse som hörts i rättssalen. Broquist bedömde att Chamirans uppgifter var sanningsenliga. Möjligtvis hade antalet övergrepp varit färre än vad hon skildrat. Att Chamiran uppgett att hon blivit våldtagen i en skog hade enligt tingsrätten fått sin förklaring genom Broquists uppgifter. Broquist menade att Chamirans skildring om våldtäkten i skogen var helt naturlig eftersom hon ville berätta om vad som försiggick samtidigt som hon ville skydda familjen.¹⁸⁹

Vad Chamiran uppgett stöddes enligt rätten även av Ormstads utlåtande. Enligt utlåtandet hade Chamiran bland annat två läkta bristningar i ändtarmsöppningen och i yttre könsorgan. De fynd som gjordes genom undersökningen talade starkt för att hennes ändtarms- och slidöppning varit utsatta för forcerad uttänjning. Sammanfattningsvis var skadorna sådana att de var väl förenliga med att Chamiran varit med om vaginala och orala samlag.¹⁹⁰

Tingsrätten fann genom ovanstående genomgång att Chamirans skildring förtjänade tilltro framför Hanna E:s uppgifter. Det var dock inte tillförlitligt styrkt att övergreppen var så många som åklagaren hävdade även om de förekommit i stor omfattning. Hanna E befanns skyldig till grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grov våldtäkt.¹⁹¹

5.2.3 Hovrättens bedömning

Ärendet nådde hovrätten. Åklagaren ville ha ett längre fängelsestraff än vad som hade utdömts i tingsrätten. Hanna E yrkade att åtalet skulle lämnas utan bifall eller i vart fall att straffet skulle sättas ned. I andra hand medgav han ansvar för olaga tvång.¹⁹²

Hovrätten lät den legitimerade psykologen Nils Wiklund, docent i psykologi och särskilt rättspsykologi, lämna ett utlåtande angående Chamirans utsagas uppkomstbetingelser och tillförlitlighet. Wiklund hördes liksom Broquist i hovrätten. Broquist lämnade ungefär samma information som han lämnat i tingsrätten.¹⁹³

Hanna E berättade i hovrätten att han många gånger pratat med Chamiran om vikten av att vara oskuld. Dottern talade om för Hanna E att hennes kompisar umgåtts med pojkar. Hanna E hade även sett Chamiran tillsammans med en pojke, vilket resulterade i att han började oroa sig om dottern fortfarande var oskuld. Hanna E pratade inte med någon annan om hur han skulle kontrollera saken. En läkare skulle undersöka Chamiran men eftersom fadern var engagerad ibland annat kortspel blev det inte av. Det

---

¹⁸⁹ NJA 1992 s. 446, s. 450ff.

¹⁹⁰ NJA 1992 s. 446, s. 450ff.

¹⁹¹ NJA 1992 s. 446, s. 454ff.

¹⁹² NJA 1992 s. 446, s. 456.

¹⁹³ NJA 1992 s. 446, s. 456.

stämde att Hanna E och hans dotter varit på den festen som Chamiran berättat om. Han drack alkohol på festen och blev något berusad. När de kommit hem och Chamiran gått och lagt sig kom han in till henne. Han frågade om hon var oskuld men fick inget tillfredsställande svar. Dottern verkade rädd vilket kunde bero på att Hanna E var berusad. Han framhöll att det var ytterst viktigt att han fick reda på om Chamiran var oskuld och berättade att det var möjligt att ta reda på detta genom att föra in ett finger i flickans könsorgan. Hanna E frågade Chamiran om han fick göra detta. Han förde handen under täcket och fram till hennes könsorgan. Chamiran hade trosor på sig och Hanna E hade handen utanför dessa. Han fick därefter ofrivilligt utlösning. Hanna E skämdes för detta och sprang in i badrummet. Vid ett senare tillfälle stod Chamiran och hennes bror i köket. De höll på att laga mat. Hanna E tog återigen upp frågan om dottern var oskuld och han sade att han nu måste få veta sanningen. Hanna E tog upp en förskärare, höll den mot sin hals och sade att han skulle döda sig själv om hon inte gick med på undersökningen. Chamiran reagerade inte vilket gjorde honom väldigt upprörd. Han slängde kniven, tog strupgrepp om dotterns hals och sade att han skulle strypa henne om hon inte gick med på undersökningen. Chamiran gick med på vad fadern ville och bad honom köra ut brodern. Hon ställde sig med ryggen vänd mot fadern och drog ned byxorna. Hanna E förde in sitt pekfinger i slidan men kunde inte känna någon mödomshinna. Han tvättade händerna och förde upp långfingret men nådde heller inte då någon klarhet. Chamiran frågade om han var nöjd nu. Hanna E svarade att han inte förstod någonting. Han kan inte minnas att han hade erektion vid händelsen i köket. Meningens med undersökningen var att ta reda på om Chamiran var oskuld och han hade ingen sexuell baktanke.¹⁹⁴

Ett vittnespsykologiskt sakkunnigutlåtande gavs av Wiklund. Denne kompletterade även utlåtandet inför rätten. Wiklund ställde upp hypoteser som kunde utgöra tänkbara förklaringar till de centrala utsagor som framkommit i målet. Hypoteserna prövades genom den vittnespsykologiska analysen. Den hypotes som utkristalliseras skulle förklara all relevant information och borde inte lämna någon relevant information obesvarad. Chamirans berättelse indikerade i vissa fall på verkliga händelser. Exempel på detta var vad som skildrats om händelserna under festen och i köket. Andra delar av Chamirans berättelse var av en mer generaliserande karaktär och kunde inte direkt bedömas som tillförlitliga. Exempel på detta var att ingen i familjen hade märkt det flertalet gånger som dottern blivit utsatt för övergrepp. En hypotes som även talade för hypotesen att Chamirans utsagor inte var tillförlitliga uppställdes av Wiklund. Dotterns skildringar var delvis påhittade och delvis överförda på fadern från sexuella erfarenheter från en annan man eller flera män. Chamirans berättelse om våldtäkten i en skog kunde vara påhittad. Dottern kunde enligt vad som framkommit även ha haft frivilligt umgänge med en annan man. Detta borde dock utredas närmare enligt Wiklund. Sammanfattningsvis vägde Wiklund två hypoteser mot varandra. Den ena hypotesen gällde att vissa sekvenser i Chamirans

---

¹⁹⁴ NJA 1992 s. 446, s. 456ff.

berättelse var påhittade och lånade från händelser där fadern inte varit inblandad. Den andra hypotesen gick ut på att Chamirans skildring, där den skiljde sig från faderns berättelse, var tillförlitlig. Wiklund ansåg att den första hypotesen var starkast. Dotterns berättelse var alltså inte tillförlitlig. Detta resonemang stämde överens med de sekundärvinster som Chamiran fick i form av uppmärksamhet i skolan och möjligheten att lämna hemmet.¹⁹⁵

Hovrätten konstaterade att Chamiran stått fast vid sin berättelse. Vissa detaljer, till exempel antalet övergrepp, verkade dock vara osannolika. Detta förringade tillförlitligheten och försvårade bedömningen av Chamirans utsaga. Även faderns beteende gentemot dottern beskrevs av Chamiran på ett generaliserande sätt. Ändock återfanns vissa konkreta detaljer, exempelvis att fadern smörjde in Chamirans analöppning med smör för att smärtan skulle minska. Dessa detaljer talade för att dotterns uppgifter var självupplevda, men att det inte kunde uteslutas att detaljer lånats från andra erfarenheter såsom porrfilmer. Chamiran berättade detaljerat om hela händelseförlopp, exempelvis vad som hände vid festen och i köket, vilket gav en levande och trovärdig bild av vad som hänt. I vissa delar stämde dotterns berättelse överens med faderns uppgifter. Det beteende som Hanna E erkänt kunde ha varit tillräckligt enligt Broquist och Wiklund för att Chamiran skulle kunna komma med de anklagelser hon gjort. Hovrätten bedömde att Chamirans utsaga till stor del hade verklighetsgrund.¹⁹⁶

De oklarheter som framkommit resulterade i att det krävdes stöd i form av annan bevisning för att domen skulle kunna bli fällande utöver Hanna E:s egen berättelse. Domstolen ansåg inte att de av Ormstad intygade skadorna uppkommit på frivillig väg. Inget i utredningen, förutom vad Hanna E gjorde gällande, hade visat att dottern hade varit tillsammans med eller haft sexuell förbindelse med någon pojke. Någon rimlig förklaring till skadorna utom att Chamiran varit med om påtvingade samlag fanns inte. Dotterns berättelse om våldtäkten i skogen ansågs av Wiklund som det mest särpräglade och homogena i hennes berättelse. Det kunde dock enligt hovrätten inte uteslutas att också Hanna E tvingat Chamiran till samlag. Skadorna som dottern uppvisat kunde emellertid inte tas till intäkt för att fadern tvingat dottern till samlag. De skador som Chamiran haft i ändtarmsöppningen var enligt rättsintyget godartade, kunde inte ha uppkommit på frivillig väg och även mycket kraftiga förstoppningar kunde leda till sådana skador som uppvisades. Dottern uppgav att hon lidit av förstoppningar, vilket gjorde att rätten inte kunde utesluta att det var orsaken. Skadorna kunde även ha uppstått vid våldtäkt. Övergreppen skedde i bostaden och därför ansåg hovrätten att det var besynnerligt att ingen familjemedlem märkt något. Orsaken till detta kunde vara att övergreppen inte skett eller att familjemedlemmarna av någon anledning inte ville berätta

---

¹⁹⁵ NJA 1992 s. 446, s. 458.

¹⁹⁶ NJA 1992 s. 446, s. 458ff.

vad de upplevt. Någon klarhet hade inte nåtts vad gäller övriga familjemedlemmars iakttagelser.¹⁹⁷

Hovrätten ansåg sammantaget att det i avsaknad av annan bevisning inte gick att fälla Hanna E enbart på Chamirans utsaga.¹⁹⁸

5.2.4 Högsta Domstolens bedömning

Hanna E var missnöjd med hovrättsdomen och sökte revision. HD konstaterade först att vid den typ av mål som var i fråga grundar åklagaren många gånger sin talan på målsägandes uppgifter. Detta förhållande hindrar inte att det ändå kan bli en fällande dom. Domstolen skall enligt HD bedöma trovärdigheten av målsägandens uppgifter i belysning av vad som i övrigt förekommit i målet. HD betonade vikten av att inte sänka beviskravet som gäller i brottmål. Exempelvis är det inte tillräckligt att målsägandens berättelse framstår som mer tillförlitlig än den tilltalades. Det krävs att domstolen genom den samlade bevisningen finner att det är ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade begått den påstådda gärningen.¹⁹⁹

HD gjorde efter ovanstående konstateranden några allmänna uttalanden angående hur psykologisk expertis kan användas i domstolarna.²⁰⁰ Instansen framhöll att:²⁰¹

- *Domstolen kan inte okritiskt utgå från vad den anlitate experten sagt. När det är fråga om trovärdighetsbedömning av målsägande eller vittne måste domstolen alltid göra en självständig bedömning. När domstolen skall värdera expertutlåtandet bör den utgå ifrån att det inte är fråga om tillämpning av exakt vetenskap, även om experten är vetenskapligt utbildad. Det kan även finnas en risk för att experten eventuellt omedvetet identifierar sig med någon av parterna, vilket domstolen måste ta hänsyn till.*
- *I mål om sexualbrott kan i vissa fall anlitan det av psykologiska experter utgöra värdefull hjälp för domstolarna vid trovärdighetsbedömningen. Experterna kan bidra med nyttig bakgrundsinformation och tydliggöra eventuella felkällor.*

---

¹⁹⁷ NJA 1992 s. 446, s. 458ff.

¹⁹⁸ NJA 1992 s. 446, s. 460. Hanna E hade däremot lämnat uppgifter som gjorde att han kunde dömas till grovt sexuellt utnyttjande av underårig, sexuellt utnyttjande av underårig och försök till sexuellt utnyttjande av underårig. Se mer NJA 1992 s. 460f. Det fanns en skiljaktig mening i hovrätten. Denne var överens med majoriteten att Hanna E endast skulle dömas för de gärningar han erkänt. Den skiljaktiga diskuterade huruvida rekvisitet sexuellt umgänge var uppfyllt och lade stor vikt vid den tilltalades egen version av händelseförloppet. Se mer NJA 1992 s. 446, s. 462ff.

¹⁹⁹ NJA 1992 s. 446, s. 464.

²⁰⁰ Gustavsson, a.a. s. 80.

²⁰¹ NJA 1992 s. 446, s. 465.

- *Domstolarna bör i varje enskilt fall noggrant pröva om det verkligen finns behov av ett sakkunnigförordnande.* Handlar det om att någon personligen skall höras inför rätten och dess trovärdighet skall avgöras torde det sällan finnas något skäl att anlita psykologisk expertis.
- *Det är angeläget att domstolen själv utser experten.* Risken för partiskhet förebyggs i möjligaste mån genom detta förfarande. Det räcker med att en sakkunnig förordnas i de flesta fall. När ett barns trovärdighet skall bedömas krävs inte bara utlåtande från en psykologisk sakkunnig utan även en barnpsykolog med klinisk erfarenhet.

De allmänna uttalandena följdes av ett resonemang kring Chamirans uppgifter. De sakkunniga Broquist och Wiklund ändrade inte sina åsikter i HD. Broquist ansåg således fortfarande att Chamiran berättat det hon varit med om, med förbehållet att vissa delar av berättelsen kanske modifierats något. Wiklund menade att dotterns utsagor om Hanna E:s övergrepp inte var tillförlitliga.²⁰²

HD ansåg att Chamirans berättelse var lång och detaljerad. Hon hade givit ett trovärdigt intryck och skildringen av vad som hänt stämde huvudsakligen med vad Chamiran tidigare uppgett. Att berättelsen inte ändrats särskilt mycket var av betydelse för bedömningen av utsagans tillförlitlighet. Av större vikt var emellertid enligt HD att dottern återgett detaljer vid olika delar av berättelsen, såsom Hanna E:s närmanden efter festen. Detta bildade en helhet. Särskilt intressant var berättelsen om händelsen i köket och den detaljerade återgivning som framstod som mer sannolik än Hanna E:s version. Delar i dotterns berättelse ansågs av HD som självupplevda. De personer som Chamiran anförtrodde sig till vars vittnesmål hördes i rätten gav ytterligare stöd för att det handlade om ett verkligt händelseförlopp. Ett av vittnena ansåg sig vara hundra procent säker på att Chamiran talade sanning.²⁰³

Enligt det rättsintyg som Ormstad utfärdade kunde de anala skadorna ha uppkommit genom kraftiga förstoppningar. Enligt HD fanns det inget belägg för att Chamiran skulle ha fått de uppvisade skadorna på grund av detta. Endast enligt dottern själv skulle hon ha råkat ut för förstoppningar på grund av Hanna E:s anala samlag med henne. Instansen ställde sig därför frågan vem det kunde vara som åstadkommit de påvisade skadorna. Enligt Wiklund var det möjligt att Chamiran haft frivilligt sexuellt umgänge med någon annan man än Hanna E. Detta resonemang ansågs dock av HD vara klart vederlagt i målet eftersom dotterns vänner berättat att hon aldrig haft någon pojkvän utan var ointresserad av pojkar. En annan teori varför skadorna uppkommit var att Chamiran utsatts för våldtäkt av någon annan än fadern.

²⁰² NJA 1992 s. 446, s. 465.

²⁰³ NJA 1992 s. 446, s. 465f.

Chamiran hade själv berättat att hon blivit våldtagen i en skog. Hon förkastade sedermera denna berättelse som påhittad. HD kunde emellertid, liksom Wiklunds utredning, inte avfärda den som fantiserad. Wiklund ansåg att om våldtäktsberättelsen var påhittad visade detta på att Chamiran var i besittning av en omfattande fantiseringsförmåga. HD kunde inte hålla med om detta. Berättelsen hade få detaljer och dessa hade ringa substans. Även det faktum att dottern inte talade om våldtäkten för sina föräldrar och att hon väntade lång tid (cirka ett år) med att berätta om den talade emot att våldtäkten verkligen inträffat. HD ansåg att mycket talade för att våldtäkten var påhittad. Enligt rätten var det, i överrensstämmelse med Broquists uppfattning, naturligt av Chamiran att ge signaler till omvärlden om vad som försiggick. Wiklund angav som skäl i sitt utlåtande varför dottern skulle vilja göra gällande att fadern begått övergrepp mot henne. Ett av skälen skulle vara att hon ville komma hemifrån. Instansen ansåg att dessa skäl inte var beaktansvärda.²⁰⁴

Chamirans uppgifter om antalet övergrepp ansågs av HD ingjuta vissa tvivel. Trots att antalet övergrepp överdrivits förringade detta inte hennes trovärdighet överlag. Instansen hänvisade till Broquists uttalande att en person som befinner sig i djup kris har svårt att fastslå exakt vad som hänt och att ett sådant beteende därmed är naturligt. HD påpekade att övergreppen varit korta och att Chamiran på grund av detta kunde ha svårt att avgöra antalet övergrepp. Instansen berörde även det faktum att ingen familjemedlem vetat vad som försiggick. Släktingarna kunde ha underlåtit att berätta hela sanningen i rättsalen. Det var av vikt att övergreppen varit korta samt att både dotter och fader inte önskade någon uppmärksamhet från övriga i familjen.²⁰⁵

Med hänsyn till vad som framkommit i målet ansåg HD att Chamirans version huvudsakligen var tillförlitlig och skulle läggas till grund för fällande dom, också med beaktande av gällande beviskrav.²⁰⁶

5.2.5 Kommentarer angående rättsfallet

Med utgångspunkt från beskrivningen av rättsfallet har förhållandet mellan domstolen och den psykologiskt sakkunnige berörts. Exempel på detta är den omständigheten att domstolen inte skall förhålla sig okritisk till experten. Det vittnespsykologiska utlåtandet skall vara utförligt nog för att rätten själv skall kunna bilda sig en uppfattning om konklusionernas hållbarhet. Det torde enligt NJA 1992 s.446 föreligga både en rättighet och en skyldighet för domstolen att granska utredningen.²⁰⁷

---

²⁰⁴ NJA 1992 s. 446, s. 466f.

²⁰⁵ NJA 1992 s. 446, s. 468.

²⁰⁶ NJA 1992 s. 446, s. 468ff. HD fann Hanna E skyldig till grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grov våldtäkt. Se mer NJA 1992 s. 446, s. 468ff.

²⁰⁷ Gustavsson, a.a. s. 80ff.

Av domen framgår att rätten i varje enskilt fall skall pröva om en sakkunnig verkligen behövs.²⁰⁸ Tillgången på kompetent expertis motsvarar inte efterfrågan. Därför skall HD:s uttalande inte uppfattas som kritik mot de verksamma vittnespsykologerna.²⁰⁹ HD uttalar också att handlar det om att någon personligen skall höras inför rätten och dess trovärdighet skall avgöras torde det sällan finnas något skäl att anlita psykologisk expertis.²¹⁰ I litteraturen har åsikten framförts att när ett vittnes utsaga kan förväntas ha avgörande betydelse för målets utgång bör en vittnespsykologisk sakkunnig förordnas.²¹¹

HD menar att det är mest ändamålsenligt att domstolen själv utser den sakkunnige på grund av risken för partiskhet.²¹² I Sverige är vittnespsykologerna eniga om att domstolen bör utse experten.²¹³ Det finns olika synpunkter angående varför domstolen skall utse experten. En åsikt som sammanfaller med HD:s uppfattning är att experten bör väljas av domstolen därför att det annars finns risk att den sakkunnige företräder en partisk hållning.²¹⁴ Å andra sidan kan det framhållas att utlåtandet inte blir partiskt eftersom det skall bygga på det material som ligger till grund för slutsatserna. I stället kan det hävdas att det blir en mer fullständig utredning när den sakkunnige fått förordnande från domstolen. Det kan bli fråga om partsförordnande vid vissa situationer. Skall ett fall upp till HD som har haft ett fällande utslag i hovrätten får den åtalade själv ombesörja en expert eftersom HD i sådana fall vanligtvis inte förordnar om sakkunnig. Partsförordnande kan även bli aktuellt då rätten avvisat ett yrkande angående ett förordnande.²¹⁵

Av domen beträffande Hanna E framgår att när ett barns trovärdighet skall bedömas krävs inte bara utlåtande från en psykologisk sakkunnig utan även en barnpsykolog med klinisk erfarenhet.²¹⁶ Litteraturen berör de krav som kan ställas på den sakkunnige. HD:s resonemang i rättsfallet får anses stå i överensstämmelse med dessa krav. Domstolen skall vara observant på att den sakkunnige besitter den expertis som krävs. Vittnespsykologen bör ha doktorsexamen och universitetsutbildning i vittnespsykologi. Den sakkunnige bör även ha arbetat som psykolog i minst ett år och vara legitimerad psykolog. Ingår barn i den vittnespsykologiska utredningen är det lämpligt att vittnespsykologen har erfarenhet av barn i detta avseende.²¹⁷ Emellertid bör inte behandlande psykologer anlitas för uppdraget därför att deras åsikter kan vara färgade av just det förhållandet att de arbetar utifrån

---

²⁰⁸ NJA 1992 s. 446, s. 465.

²⁰⁹ Gustavsson, a.a. s. 81.

²¹⁰ NJA 1992 s. 446, s. 465.

²¹¹ Granhag, a.a. s. 146ff.

²¹² NJA 1992 s. 446, s. 465.

²¹³ Gustavsson, a.a. s. 79ff.

²¹⁴ Granhag, a.a. s. 145f samt Ekelöf, Rättegång IV, a.a. s. 230.

²¹⁵ Gustavsson, a.a. s. 79ff.

²¹⁶ NJA 1992 s. 446, s. 465.

²¹⁷ Gustavsson, a.a. s. 86f.

barnets verklighet på ett yrkesmässigt engagerat sätt.²¹⁸ Den sakkunnige förväntas tillföra rätten nödvändig information och denna information bör ha stöd i den forskning som finns på området. Forskningen som presenteras skall vara allsidig och den sakkunnige bör därför inte bara åberopa forskning som stödjer en viss ståndpunkt.²¹⁹

HD tar även upp den debatt som förts angående värdet av att anlita psykologisk expertis. Exempelvis råder enighet vad gäller att de psykologiska experterna bör avhålla sig från att uttala sig i skuldfrågan.²²⁰ I materialet berörs även detta. Stundom kan det hända att experter uttalar sig om annan bevisning än de aktuella utsagorna eller uttalar sig om själva skuldfrågan.²²¹ Experten har härigenom gått utanför sitt uppdrag och ett sådant agerande kan späda på den skeptiska uppfattningen om vittnespsykologisk expertkompetens. Rätten har ett ansvar för att tydligt formulera den sakkunniges uppdrag och avgör prövningen i skuldfrågan.²²²

5.2.6 Egna synpunkter

Inledningsvis kommenteras generellt NJA 1992 s.446 därefter följer en analys av instansernas individuella bedömningar.

I den juridiska världen har åsikten framförts att vittnespsykologer bör anlitas i begränsad omfattning, vilket även kan sägas spegla vad HD anser. I fallet Hanna E anger HD ett flertal vägledande uttalanden om hur psykologisk expertis bör användas i domstolarna. Överlag kan HD:s utlåtande anses stämma överens med litteraturen. När det gäller i vilken utsträckning den sakkunnige skall anlitas skiljer sig dock åsikterna i litteraturen från HD:s resonemang. HD menar att domstolarna i varje enskilt fall noggrant bör pröva om det verkligen finns behov av ett sakkunnigförordnande. Handlar det om att någon personligen skall höras inför rätten och dess trovärdighet skall avgöras torde det sällan finnas något skäl att anlita psykologisk expertis. Av litteraturen framgår att när ett vittnes utsaga kan förväntas ha avgörande betydelse för målets utgång bör en vittnespsykologisk sakkunnig förordnas. För att en person skall kunna dömas för ett brott som denne åtalats för krävs det att det är ställt utom rimligt tvivel att personen begått gärningen. Vid bevisvärderingen kan domstolen anlita sakkunnig för att erhålla erfarenhetssatser. HD har en restriktiv hållning när det gäller att anlita en vittnespsykologisk sakkunnig. I litteraturen har åsikten framförts att när ett vittnes utsaga kan förväntas ha avgörande betydelse för målets utgång bör en vittnespsykologisk sakkunnig förordnas. Litteraturen har ett generösare synsätt än HD. HD:s resonemang är inte helt invändningsfritt utan vad som framförts i litteraturen synes mer ändamålsenligt. Det bör vara

---

²¹⁸ Wiklund, a.a. s. 795.

²¹⁹ Granhag, a.a. s. 146ff.

²²⁰ NJA 1992 s. 446, s. 465. Att inte psykologer skall uttala sig i skuldfrågan har diskuterats flitigt i ett antal artiklar. Se bland annat Gregow, a.a. s. 512 och Trankell, Vittnespsykologin som hjälpmedel i svensk rättegång, a.a. s. 104.

²²¹ Diesen, a.a. s. 300.

²²² Granhag, a.a. s. 145.

lämpligt att förordna sakkunnig vid fler tillfällen än vad som sägs i HD:s dom. Att hålla i minnet är att den sakkunniges utlåtande skall vara tillräckligt utförligt så att domstolen självständigt kan dra egna slutsatser. Det är viktigt att någon specialbehandlig av den sakkunniges utlåtande inte får ske vid värderingen av samtliga bevis. Av nämnda resonemang följer att psykologiska utlåtanden kan vara av sådan betydelse och vägledning för domstolen att möjligheten att anlita psykologisk expertis inte bör underskattas. Av litteraturen framgår att oskyldiga personer dömts och avtjänar eller har avtjänat fängelsestraff²²³. För att minimera dessa risker bör förebyggande och tillgängliga åtgärder vidtas. Med ökad frekvens av sakkunnigförordnanden skulle möjligtvis antalet överklaganden minska och sålunda ha positiva samhällekonomiska effekter.

Vittnespsykologi kan sägas vara ett område som befinner sig i gränslandet mellan psykologi och juridik²²⁴. När den psykologiskt sakkunnige tar plats i domstolen skall denne klargöra psykologisk kunskap för rättens medlemmar, vilket fodrar att denne dels har den kompetens som krävs och dels den förmåga att informera som erfordras. Det har uttryckts önskemål i litteraturen om att det bör ske en självkritisk granskning av vittnespsykologerna och att ett kontrollorgan, eventuellt ett internationellt sådant, bör inrättas. Kontrollorganet skulle kunna granska de utlåtanden som de sakkunniga avgivit inför rätten.²²⁵ Tydligt verkar det finnas en del inkompetenta sakkunniga och därför kan det vara lämpligt om de nämnda önskemålen blir verklighet. Detta skulle säkerligen vara positivt för de vittnespsykologiskt sakkunniga därför att felaktiga expertutlåtanden även kan leda till att oskyldiga döms.

När det gäller domstolarnas individuella bedömning i fallet med Hanna E kan följande anföras. Tingsrätten analyserar Hanna E:s och Chamirans berättelse var för sig för att därefter komma fram till att dotterns berättelse vinner tilltro framför faderns uppgifter. Även om instansen diskuterar den berättelse som Hanna E lämnat är domstolen något positivare för Chamirans sak. Skolpsykologen Broquists resonemang om våldtäkten accepteras helt och tingsrätten kommenterar inte närmare vare sig Broquists eller överläkare Ormstads bedömningar. Det kan enligt författaren till uppsatsen på ett grundläggande plan ifrågasättas om Broquist var kompetent att analysera Chamirans utsagor, då hans yrke går ut på att behandla eller hjälpa barn. En vittnespsykolog som mestadels har erfarenhet från behandlande uppgifter har det svårare att objektivt använda sig av Trankells modell²²⁶. Önskvärt är att psykologen besitter kunskap i bland annat minnespsykologi och även forskar i ämnet²²⁷. Överlag anser författaren till uppsatsen, trots sina brister i psykologisk vetenskap, att Broquists utlåtande mer tycks vara ett uttryck för ett allmänt resonemang eller "know-how" än ett kvalificerad psykologisk

---

²²³ Gregow, a.a. s. 509.

²²⁴ Holgerson, a.a. s.5.

²²⁵ Granhag, a.a s. 147f.

²²⁶ Gustavsson, a.a. s. 83f.

²²⁷ Granhag, a.a. s.147.

utlåtande. Ormstads utlåtande visar på skador vilka troligtvis uppkommit genom samlag. Emellertid visar inte skadorna som sådana att det skulle vara fråga om påtvingade samlag eller att Hanna E skulle vara skyldig till sådana påtvingade samlag.

I jämförelse med tingsrättens avgörande är hovrättens bedömning mer analyserande och ifrågasättande. Instansen analyserar först Chamirans berättelse och beaktar de svagheter som finns i dotterns uppgifter. Eftersom det uppkommit vissa oklarheter krävs det att annan bevisning ger stöd för dotterns berättelse för att en fällande dom skall avkunnas. Chamirans uppgifter analyseras därför jämte Ormstads intyg och vittnesbevisning. Hovrätten jämför även dotterns uppgifter med ett utlåtande från Nils Wiklund som bland annat är legitimerad psykolog och docent i rättspsykologi. Hovrätten diskuterar Wiklunds utlåtande och gör en självständig bedömning av målet. Rätten observerar noggrant de oklarheter som finns och anser att det inte är ställt utom rimligt tvivel att Hanna E gjort de brott som åklagaren lagt honom till last. Hovrättens resonemang accepteras i sin helhet. Instansen har tillämpat principen hellre fria än fälla, vilket är det rättsäkerhetsmässigt bästa alternativet.

Genom HD:s klargörande och generella uttalanden skingras oklarheterna om hur rättsfall med vittnespsykologer bör hanteras. Domstolen uttalar sig allmänt beträffande användningen av vittnespsykologer i domstolen och anger ett tillvägagångssätt där trovärdigheten av målsägarens uppgifter bedöms i belysning av vad som övrigt har förekommit i målet. Det räcker inte med att målsägandes uppgifter verkar mer tillförlitliga än den tilltalades. Detta tillvägagångssättet appliceras på den individuella bedömningen i HD:s domskäl.

Samlad bedömning: Trovärdigheten av målsägandens uppgifter i belysning av vad som övrigt förekommit i målet.	
Trovärdigt intryck	Sättet som berättelsen har lämnats.
Övrigt förekommit i målet	Berättelsen har ej ändrats. Detaljer bildar helhet. Episoder tyder på självupplevt. Vittnesmål, Broquist och Ormstads utlåtanden stödjer Chamiran. Dotterns uppgifter är således tillförlitliga.
Är ställt utom rimligt tvivel: grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grov våldtäkt.	

Tabellen illustrerar HD:s resonemang och slutsats i NJA 1992 s.446.

När det gäller vad som övrigt förekommit i målet frågar sig domstolen vem som kan ha orsakat de skador som dottern företett. HD anser att det klart är utrett att Chamiran inte haft sällskap med någon pojke genom de vittnesmål som lämnats av dotterns vänner. Det behöver inte vara i så hög grad klarlagt med stöd av dessa vittnesmål. Eftersom fadern påstått att han sett dottern

tillsammans med en pojke borde om möjligt ytterligare utredning genomföras. HD förhåller sig liksom hovrätten självständig i förhållande till vittnespsykologen Wiklund. Det är ett nyttigt förhållningssätt. Instansen distanserar sig till Wiklunds bedömning av våldtäktsberättelsen, en bedömning som delas beträffande det fåtalet detaljer som kom fram genom våldtäktsberättelsen. Däremot behöver inte det faktum att Chamiran inte berättade för sina föräldrar om händelsen och väntade med att berätta den för andra i cirka ett år tolkas som om den inte ägt rum. Dottern kunde hypotetiskt sett undanhållit våldtäktsberättelsen på grund av att hon var rädd för vad som skulle hända om föräldrarna fick veta att hon inte längre var oskuld.

6 Analys: Vittnespsykologin – ett hjälpmedel

Syftet med denna uppsats är att belysa vittnespsykologins betydelse för den svenska rättstillämpningen. Integreringen av psykologisk kunskap i de juridiska sammanhangen aktualiseras ofta i domstolarna. Involveringen av vittnespsykologisk sakkunskap i rättstillämpningen kan genomföras på tre sätt. Dels genom att utbilda personal inom rättsväsendet, dels genom att tillhandahålla vittnespsykologiska forskningsresultat mot bakgrund av det enskilda fallet och dels genom att uttala sig om tillförlitligheten i de ifrågavarande utsagorna. För att en utsaga med säkerhet skall anses tillförlitlig krävs det beträffande det tredje alternativet att formalkriterierna enligt Trankells modell är uppfyllda, vilket torde innebära praktiska problem vid tillämpningen. För att vittnespsykologin skall utgöra ett värdefullt hjälpmedel för rättsväsendet är det lämpligast om de två första sätten praktiseras. Bredd vad gäller målgrupp och långsiktighet vad gäller den pedagogiska aspekten gynnas med dessa inriktningar. Två rättsfall har lyfts fram i uppsatsen. I Palmemålet blev principen hellre fria än fälla (*in dubio pro reo*) avgörande för målets utgång. Beviskravet att det skall vara ställt utom rimligt tvivel att den åtalade begått de gärningar som åklagaren lagt honom eller henne till last uppfylldes i Hanna E-fallet. I båda fallen tog domstolarna intryck av vittnespsykologernas utlåtande. Rättsfallen understryker vad som sagts ovan och visar på ett konkret sätt betydelsen av vittnespsykologernas insats.

7 Slutsatser

Domstolen skall vid värderingen av bevisningen i ett mål ex officio använda sig av erfarenhetsatser. Domaren kan härvidlag använda sig av specialkunskaper som erhålls av den sakkunnige. Experten utses av rätten, offentlig sakkunnig, eller av part, privat sakkunnig.

Vittnespsykologi är ett av flera delområden, vilka tillsammans ingår under rubriken rättspsykologi. Rättspsykologi kan även kallas forensisk psykologi. Forensisk psykologi föreligger då psykologisk kunskap sätts in i juridiska och kriminologiska sammanhang.

Vittnespsykologiska studier började genomföras för cirka hundra år sedan men har tilldragit sig ett ökat intresse från 70-talet och framåt. I början av 1900-talet utkom den första vetenskapliga litteraturen som endast behandlade vittnespsykologiska frågeställningar. I Sverige utgavs några böcker först på 1930-talet. Författarna till böckerna anammade den tyska utsagepsykologin. När den fria bevisprövningen trädde i kraft 1948 blev det möjligt för domstolarna att i större utsträckning anlita psykologiskt sakkunniga, men möjligheten utnyttjades inte i någon större utsträckning. Vid ungefär samma tid blev utsagors verklighetsinnehåll föremål för en förändrad bedömning under Arne Trankells ledning.

Det föreligger en osäkerhet både bland de aktiva i rättsväsendet och bland psykologer vad som ingår i termen vittnespsykologi. Grundläggande för uppsatsarbetet har varit Granhags definition: ”*vittnespsykologi är den disciplin inom vilken man studerar faktorer som påverkar vittnesutsagors grad av tillförlitlighet och fullständighet*”.²²⁸

Det finns ett flertal psykologiska begrepp som är centrala för förståelsen av vittnespsykologin. Bland annat kan utsagans tillförlitlighet och fullständighet nämnas. En utsagas tillförlitlighet och fullständighet kan påverkas av flera faktorer, så kallade påverkansfaktorer. Påverkansfaktorerna indelas i tre faser, vilka kännetecknar människans minnesprocess. Dessa faser är inkodning, lagring och återerinring.

Åtskilliga vittnespsykologiska studier har genomförts varav några lyfts fram i uppsatsen. Bland dessa kan nämnas att åklagare och domare är av den uppfattningen att ett vittne minns bättre den centrala informationen i ett emotionellt laddat händelseförlopp jämfört med ett neutralt händelseförlopp.

I den juridiska världen har åsikten framförts att vittnespsykologer skall anlitas i restriktiv omfattning. Mot detta kan ställas att undersökningar visar

---

²²⁸ Granhag a.a. s.14.

att den juridiska uppfattningen om vittnespsykologins betydelse inte till fullo överensstämmer med resultaten från vittnespsykologisk forskning.

Det kan bli aktuellt att kalla in en expert för att utbilda personal inom rätts- och polisväsendet, tillhandahålla vittnespsykologiska forskningsresultat mot bakgrund av det enskilda fallet eller för att uttala sig om tillförlitligheten i de ifrågavarande utsagorna.

Det finns såväl likheter som olikheter mellan juridisk bevisprövning och vittnespsykologisk utsageanalys. Likheterna kan medföra vissa risker. Domstolen kan till exempel förbise den egna prövningen till förmån för den sakkunniges utlåtande vilket kan leda till att rätten inte genomför en kritisk granskning av sakkunniges analys.

Vittnespsykologen kan i sitt arbete komma fram till att materialet inte räcker till för att ett utlåtande skall kunna lämnas. Frågan blir då om och hur materialet skall kompletteras. Förfarandet att vittnespsykologen självständigt utför kompletteringar kan sättas i relation till bland annat bevisomedelbarhetens princip. Svårigheten med att lösa vittnespsykologens kompletteringsarbete kan lösas genom att psykologens material presenteras i domstolen. Rätten kan besluta att det är lämpligt med bevisupptagning före huvudförhandlingen. Den sakkunniges utredningsunderlag bör i möjligaste mån redovisas i rätten varefter domstolen, eventuellt med hjälp av den sakkunnige, tar till sig och bedömer materialet.

I fallet NJA 1992 s.446 uppställs ett flertal vägledande uttalanden om hur psykologisk expertis bör användas i domstolarna. Överlag kan HD:s uttalanden anses stämma överens med åsikter som funnits i materialet.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

- Proposition 1986/87:89   Ett reformerat tingsrättsförfarande.
- SOU 1938:44   Förslag till rättegångsbalk.

Litteratur

- Sture Bergström, Torgny Håstad, Per Henrik Lindblom, Staffan Rylander   Juridikens Termer, Upplaga 8, Almqvist & Wiksell Förlag, Gummessons Tryckeri AB, Falköping 1997.
- Sven – Åke Christianson   Psykologisk expertis i rättssalarna – får vi bättre domstolsbeslut?, Svensk Juristtidning, 1992, sidan 312 – 333.
- Sven – Åke Christianson   Traumatiska minnen, Natur och Kultur 1994, Centraltryckeriet, Borås 1994.
- Christian Diesen   Bevisvärdering och vittnespsykologisk utsageanalys, Metodlikheter och metodskillnader, Juridisk Tidskrift, 1999 – 2000, sidan 298 – 311.
- Henrik Edelstam   ”Fakta i målet”? – Några reflektioner med anledning av en avhandling i vittnespsykologi, Svensk Juristtidning, 1990, sidan 517 – 542.
- Henrik Edelstam   Sakkunnigbeviset, En studie rörande användningen av experter inom rättsväsendet, Iustus Förlag AB, Uppsala 1991, Graphic Systems AB, Göteborg 1991.
- Henry Egidius   Psykologilexikon, Natur och Kultur, Stockholm 1994, AB Fälths tryckeri, Värnamo 1994.
- Per Olof Ekelöf, Robert Boman   Rättegång IV, Upplaga 6, Norstedts

- Juridik, Stockholm 1992, Graphic Systems, Göteborg 1995.
- Per Olof Ekelöf, Henrik Edelstam, Robert Boman Rättegång V, Upplaga 7, Norstedts Juridik, Stockholm 1998, Norstedts Tryckeri AB, Stockholm 1998.
- Pär Anders Granhag Vittnespsykologi, Studentlitteratur, Lund 2001.
- Torkel Gregow Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn, Svensk Juristtidning, 7, 1996, sidan 509 – 523.
- Anders Gustavsson, Astrid Holgerson (redaktörer) Aktuella vittnespsykologiska frågor – sex uppsatser från Vittnespsykologiska forskningslaboratoriet, Rapport nummer 1, Vittnespsykologiska forskningslaboratoriet, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet, Akademitryck AB, Edsbruk 1994.
- Margareta Hallberg, Eva Marie Rigné Varför är experter oeniga om sexuella övergrepp mot barn?, Svensk Juristtidning, 1995, sidan 563 – 578.
- Lars Heuman Kan fällande brottmålsdom grundas på polisprotokoll?, Advokaten, 1983, 49, sidan 219 – 223.
- Astrid Holgerson Fakta i målet – vittnespsykologins bidrag vid bedömning av sakfrågan i enskilda rättsfall, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet 1990, Akademitryck AB, Edsbruk 1990.
- Elizabeth F. Loftus Silence Is Not Golden, The American Psychologist, 38, 1983, sidan 564 – 572.
- Michael McCloskey, Howard E. Egeth Eyewitness Identification, What Can a Psychologist Tell a Jury?, The

- American Psychologist, 38, 1983,
sidan 550 - 563
- Helena Sutorius   Sexuella övergrepp mot barn –
Behovet av psykologisk sakkunskap
och sakkunnigas roll i rättsprocessen,
Juridisk Tidskrift, 1999 – 2000, sidan
117 – 139.
- Arne Trankell   Något om rättssäkerheten vid
psykologers sakkunnigbedömning av
vittnesbevisning, Svensk
Juristtidning, 1980, sidan 161 – 174.
- Arne Trankell   Vittnespsykologins arbetsmetoder,
Bokförlaget Liber, AB Littorin
Rydén Boktryckeri, Örebro 1963.
- Arne Trankell   Vittnespsykologin som hjälpmedel i
svensk rättegång, Bokförlaget Liber
1965, Bohusläningens AB,
Uddevalla 1965.
- Gary L. Wells   What Do We Know About
Eyewitness Identification?, The
American Psychologist, 48, 1993,
sidan 553 – 571.
- Gary L. Wells, Roy S. Malpass, R. C.
L. Lindsay, Ronald P. Fisher, John
W. Turtle, Solomon M. Fulero   From the Lab to the Police Station, A
Successful Application of
Eyewitness Research, The American
Psychologist, 55, 2000, sidan 581 –
598.
- Nils Wiklund   Sakkunniggranskning av
identifieringsbevisning och
vittnesutsagor, Svensk Juristtidning,
1992, sidan 789 – 796.

Rättsfallsförteckning

NJA 1986 s. 821.

NJA 1992 s. 446.

RH 1987 s. 218.

RH 1989 s. 310.